

INTER- NATIONALE NEWTOWN INSTITUTE

POST65 GROEIKERNENKRING

Jaargang 2020

April 2021

INHOUD

Inleiding	3
Achtergrond: de Post65 architectuur van de Groeikernen	4
Bijeenkomst #1	
De waarde van Post65 architectuur en stedenbouw	7
Bijeenkomst #2	
Post65 erfgoed en duurzaamheid	23
Bijeenkomst #3	
Gemeentelijk Beleid voor Post65 erfgoed	41
Conclusies	56
Colofon	59

INLEIDING

In 2019 is op initiatief van het International New Town Institute (INTI) en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) gestart met de Post65 Groeikernenkring, een platform voor kennisuitwisseling over Post65 erfgoed voor de Groeikernen. De kring vormt de basis voor uitwisseling van kennis en expertise met betrekking tot de waarde van erfgoed in de Groeikernen in het algemeen en binnen de opgave van ruimtelijk transformatie in het bijzonder. De RCE zorgde in 2019 voor de financiële ondersteuning en in 2020 hebben de Groeikernen de bijeenkomsten zelf gefinancierd.

INTI vindt het van belang om opnieuw een kring voor de Nederlandse New Towns/de Groeikernen te organiseren, nadat ook tien jaar geleden een vergelijkbaar initiatief werd geïnitieerd. Nu heeft INTI, na omzwervingen op Aziatische continent en een focus op Afrikaanse New Towns, besloten zich te richten op Europa, waar het onderwerp van nieuwe steden weer hoger op de agenda is komen te staan. Dat komt mede vanwege migratie en klimaatadaptatie. Ook de cycli binnen de bouw maken dat veel Europese New Towns, die in de tweede helft van de 20ste eeuw zijn ontwikkeld en hetzelfde soort DNA hebben, nu te maken krijgen met dezelfde transformatieopgaven.

De focus van INTI op de Nederlandse New Towns is gestart in 2018 met de International New Town Day, getiteld Holland Boom Town. In vervolg hierop is in 2019 de Post65 Groeikernenkring ontstaan en heeft in het New Town Lab Zoetermeer plaatsgevonden, met een focus op de rol van erfgoed in de transformatie van de wijk Meerzicht.

Toekomstige activiteiten rond Post65 die INTI gaat organiseren omvatten allereerst een conferentie over erfgoed in Europese New Towns en de verschillende manieren van behoud en transformatie. Hierbij gaan we de Europese New Towns (200+) betrekken. Daarnaast is het onderzoek “Het onvoltooide project” van start gegaan. Hierin wordt een nieuwe laag voor de oorspronkelijke ambities van de Groeikernen onderzocht en dat zal resulteren in een “animated essay” met veel beeld dus. Ondertussen is INTI ook bezig met een architectuurgids voor de

Groeikernen, dat is gebaseerd op eerder onderzoek van INTI.

In 2020 zijn drie bijeenkomsten van de Post65 Groeikernenkring georganiseerd en vanwege de Coronamaatregelen vonden ze online, via Zoom plaats (waarvan één in 2021). Zes Groeikernen hebben actief deelgenomen: Alkmaar, Almere, Capelle aan de IJssel, Nieuwegein, Purmerend en Zoetermeer. Daarnaast deden experts mee van het Rijksdienst Cultureel Erfgoed en het Planbureau voor de Leefomgeving en diverse particuliere bureaus en organisaties die zich met het Post65 erfgoed bezighouden. Ook hebben vertegenwoordigers van de gemeenten Amsterdam, Utrecht en Rotterdam hun ervaringen gedeeld met het opzetten van beleid rond het Post65 erfgoed.

Experts werden uitgenodigd hun kennis te delen tijdens de bijeenkomsten die elk een focus hadden op een specifiek thema. De eerste bijeenkomst ging in op de elementaire vraag of Post65 erfgoed waarde heeft en wat de specifieke karakteristieken daarvan zijn. De tweede bijeenkomst richtte zich op de verduurzaming en transformatie van het Post65 erfgoed en in de derde bijeenkomst stond het gemeentelijke beleid met betrekking tot Post65 erfgoed centraal. Gemiddeld waren bij de bijeenkomsten 25 personen aanwezig, inclusief de sprekers en INTI staf.

Dit rapport bevat een verslag van de laatste drie bijeenkomsten, een overzicht van de bevindingen en een voorstel voor een nieuwe ronde bijeenkomsten van de Post65 Groeikernenkring in 2021.

Michelle Provoost
Simone Rots
International New Town Institute

ACHTERGROND: DE POST65 ARCHITECTUUR VAN DE GROEIKERNEN

De Groeikernen zijn de Nederlandse tak van de wereldwijde familie van naoorlogse New Towns. Binnen het beleid van 'gebundelde deconcentratie' werden vanaf het einde van de jaren zestig negentien gemeentes aangewezen om ca. 1.000.000 woningen onder te brengen ten behoeve van de overloop van een nabijgelegen grote stad. Zo groeiden de gemeentes Purmerend, Hoofddorp, Zoetermeer, Spijkenisse (Nissewaard), Capelle aan den IJssel, Nieuwegein, Houten, Duiven-Westervoort en Helmond van dorpje of kleine stad tot middelgrote stad van tenminste 50.000 inwoners. Deze getransformeerde dorpen zijn, samen met de nieuwe steden in de polders, Almere en Lelystad, de Nederlandse New Towns.

De Groeikernen komen voort uit de Tweede Nota voor de Ruimtelijke Ordening (1966) en behoren daarmee tot een halve eeuw van nationaal ruimtelijk beleid waarin Nederland in feite als één samenhangend en integrale planningsopgave werd gezien. Waar en hoe mensen wonen, bewegen, recreëren en werken kon gestuurd worden door het planmatig aanleggen van wijken, wegen, spoorlijnen, parken en het bouwen van grote, werk verschaffende overheids- instituties als ziekenhuizen, universiteiten, ministeries en andere overheidsdiensten.

Tegelijkertijd zijn de Groeikernen gebouwd volgens een nieuwe opvatting van wat de Nederlandse maatschappij aan haar inwoners te bieden had. De stedenbouw en het ruimtelijk beleid waren tot het begin van de jaren zestig nog gericht op de wederopbouw van Nederland en het vervullen van de primaire levensbehoeften als werk, onderdak, onderwijs en gezondheid. De nadruk lag op de kwantiteit van de woningproductie en op de standaardisering van de kwaliteit. Deze werd bereikt door de industriële productie van flats en rijtjeswoningen. Daarnaast werd er via herhaalbare modellen en voorzieningen aangestuurd op gemeenschapsvorming, waarbij de wijkgedachte voor hiërarchie en stabiliteit zorgde.

De Groeikernen waren het product van de volgende fase van de economische en sociale ontwikkeling van Nederland: de opbouw van de verzorgingsstaat en de consumptiemaatschappij. De Groeikernen werden veel suburbaner gebouwd dan de wijken uit de jaren vijftig en zestig, met groene woonwijken, grondgebonden woningen, ruimte voor de auto naast de fiets en het openbaar vervoer. Het suburbane leven van een huis met een tuin en een auto voor de deur werd door uitgekiend ontwerp van geschakelde woningen in complex ontworpen woonwijken voor grote groepen bereikbaar.

De lagere middenklasse en de arbeidersklassen waren niet meer beperkt tot gestapelde woningbouw, oude negentiende-eeuwse wijken of seriematige, industriële woningbouw, maar konden wonen in huizen en straten die voorheen aan de notaris en de arts voorbehouden waren. De Groeikernen, met hun aanbod van diensten en commerciële voorzieningen, hun

overall doorheen sijpelende groen, hun afwisselende en pittoreske woonwijken en een verkeerssysteem waarin autoverkeer, fietsroutes en wandelpaden op ingenieuze wijze waren gesepareerd, maakten de 'state of the art' van stedenbouw en architectuur bereikbaar voor iedereen.

Daarom zijn ze niet los te zien van een maatschappijvisie en een rijksbeleid dat het beste werd verwoord door Minister-President Joop den Uyl met de 'spreiding van kennis, macht en inkomen', waarmee hij de sociale ongelijkheid wilde opheffen en een egalitaire en genivelleerde maatschappij nastreefde. Het was ook de tijd van de democratisering van het onderwijs, met als doel 'gelijke kansen voor iedereen', de introductie van Mammoetwet voor het middelbare onderwijs, de Middenschool, de stadsvernieuwing onder het motto 'bouwen voor de buurt' en een explosie in het buurtwerk. Het goede leven van de jaren zestig en zeventig, bestaand uit een mix van emancipatie, individualisme, solidariteit en gelijkheid, werd op meerdere niveaus tegelijkertijd gerealiseerd. Daarbij ging een grote aandacht voor de menselijke schaal gepaard met een institutionele en ruimtelijke schaalvergroting.

Experiment

De Groeikernen werden voor een belangrijk deel gepland in de jaren zestig maar gebouwd in de jaren zeventig. Dit betekende dat waar hun grote lijnen en hun programma werden vastgesteld volgens wetenschappelijke en technische normen die meer bij de mentaliteit van de wederopbouw horen, hun uitwerking onder een ander cultureel en sociaal gesternte tot stand kwam. Zodra de planologen, verkeerskundigen en ingenieurs klaar waren met de basis van de Groeikernen, trad er rond 1970 een nieuwe generatie stedenbouwkundigen en architecten aan, opgeleid in de revolutionaire jaren zestig, vol van maatschappelijke sturm und drang, geïnformeerd door de nieuwste sociale theorieën over de maatschappij en de nieuwste voorbeelden op het gebied van architectuur. Dit waren de mensen die hun studie begonnen met kort haar, een stropdas en een pijp, maar afstudeerden in spijkerpak, met lang haar en een shagje.

Bovendien bouwden ze voor inwoners die heel anders waren dan de mensen voor wie de woonwijken van de jaren vijftig en zestig waren gebouwd, niet langer de jonge gezinnen van arbeiders en kantoorklerken die al lang blij waren met een eigen woning, maar gezinnen die tot de (lagere) middenklasse behoorden, zich als pioniers zagen, die zich wilden emanciperen, die in de nieuwe stad een manier zagen om deel te zijn van een nieuwe, vrije consumptiemaatschappij, vol met materiele luxe en mogelijkheden om zich individueel te ontwikkelen.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat we juist in de architectonische uitwerking van de Groeikernen een experimenteel en vernieuwend elan zien, dat zelfs voor de Nederlandse traditie van constante vernieuwing, bijzonder is. Inclusiviteit, persoonlijke ontwikkeling, transparantie, toeval, ontmoeting, afwisseling, authenticiteit, herkenbaarheid, historie en ecologie waren waarden die overal werden nagestreefd en leidden tot merkwaardige combinaties en oplossingen, zoals in de bekende Meerpaal van Van Klinger in Dronten. Dezelfde methode van vrije combinaties van functies die elkaar positief zouden verrijken werden toegepast in voorzieningen zo divers als brandweerkazernes, bestuurscentra, scholen, ziekenhuizen, theaters, buurthuizen, winkelcentra, parken en politiekantoren. Representativiteit, strengheid, monumentaliteit werden taboe, waardoor de hele traditie van het bouwen van publieke gebouwen op losse schroeven werd gezet. Regelmaat, symmetrie, geslotenheid en duidelijke ingangen verdwenen uit de gebouwen; ervoor in de plaats kwamen gebouwen als stukjes stad, waar binnen en buiten, openbaar en privé, klein en groot, nostalgie en futurisme, transparantie en bescherming zich vermengden in steeds complexere en soms onwerkbaardere vormen.

Maar de behoefte aan 'eksperiment', aan het opnieuw uitvinden en verbeteren van de maatschappij, vinden we niet alleen in het ontwerp van publieke gebouwen. Ook in de woningbouw werd volgens dezelfde principes gezocht naar nieuwe woonvormen, dikwijls gestimuleerd en gefinancierd door de rijksoverheid.¹ Dat experiment richtte zich ook op programmatische

¹ Barzilay, Marcel, Ruben Ferwerda, Anita Blom, **Experimentele woningbouw in Nederland 1968-1980: 64 gerealiseerde woonbeloften**, Rotterdam 2020

vernieuwing en introduceerde bijvoorbeeld architectuur voor collectieve woongroepen, systemen om de flexibiliteit van het wonen te bevorderen en nieuwe constructiemethodes. Daarnaast werden allerlei vernieuwingen doorgevoerd in de buurtvoorzieningen (jongerencentra, bibliotheek, theater, culturele centra, zwembad), de zorg (nieuwe zorgconcepten in de wijk, bejaardencentra), het bestuur (democratisering van het bestuur) en ook financiering van de woningbouw (HAT-eenheden, premie A en B woningen).

In iedere groeikern vinden we voorbeelden van deze Post65 architectuur van de hoop en de verandering. Sommigen ervan zijn bekend, zoals het al genoemde De Meerpaal van Van Klingeren in Dronten of het gebouw Corrosia in Almere. Sommige zijn alweer afgebroken, zoals het buurtcentrum van Alberts en Van Huut in de wijk Meerzicht in Zoetermeer. Andere zijn met afbraak bedreigd zoals de brandweerkazerne in Zoetermeer of het bejaardentehuis van Herman Hertzberger in Almere Haven.

BIJENKOMST #1

DE WAARDE VAN POST65 ARCHITECTUUR EN STEDENBOUW

6 oktober 2020

Tijdens de eerste bijeenkomst wordt een elementaire vraag gesteld: hebben de Post65 gebouwen, buurten, wijken en openbare ruimten waarde? Waarom is het belangrijk deze generatie architectuur en stedenbouw als mogelijk erfgoed te beschouwen? Wat zijn de specifieke karakteristieken van dit erfgoed? Een drietal experts geven aan de hand van presentaties antwoorden op deze vraag.

Lidwine Spoormans, TU Delft

Lidwine Spoormans is architect en PhD kandidaat, die onderzoek doet naar de Groeikernen bij de TU Delft. Ze is eveneens oprichter van het platform voor 80's architectuur 'Love 80s Architecture' (www.love80sarchitecture.nl/).

Lidwine presenteert een "rondgang langs de typische (woon)types van de Groeikernen". Ze plaatst eerst de Groeikernen binnen de context van de huidige woningbouwopgave in Nederland, waarbij gesteld wordt dat er 1 miljoen woningen gebouwd moeten worden. Terwijl er discussie bestaat over het aantal nieuwe woningen, past het in deze context om ook opnieuw te kijken naar de Groeikernen, wanneer er gepraat wordt over hoe en waar te bouwen (*bovenste afbeelding*) en door wie en hoeveel.

Veel kaarten die de opgave van nu visualiseren lijken op de beroemde blokjeskaart van de 2e Nota Ruimtelijke Ordening, waarin een gebundelde deconcentratie wordt voorgesteld. Dit beleid heeft vervolgens tot de Groeikernen geleid.

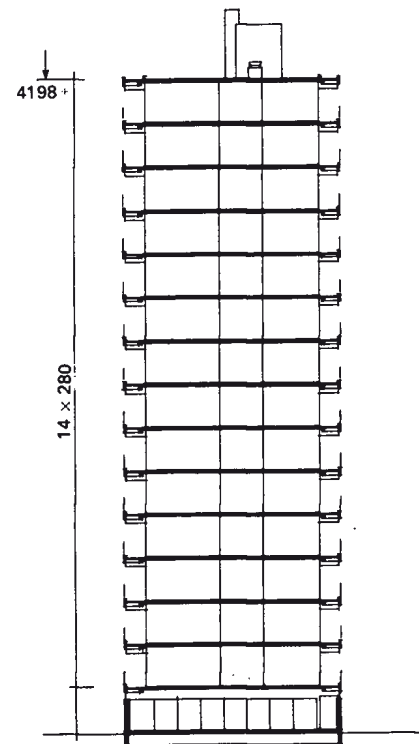
Binnen de Post65 periode van 1965 tot 1985 heeft Lidwine in haar onderzoek een categorisering gemaakt van het dominante woontype per periode. Daarbij gebruikt ze als referentie en ter inspiratie een methode van Venturi & Scott Brown uit de jaren 70, dat de karakteristieken en kwaliteiten van een Amerikaanse suburb, Levittown, als onderwerp had.

Deze methode was gebaseerd op veldwerk, observaties en met een systematiek ter vergelijking en een categorisering, die verschillende types toonde. Een belangrijke conclusie van haar onderzoek is dat de woningtypen in de diverse Groeikernen overeenkomsten hebben in achtergrond en stedenbouwkundige kwaliteit en haar observatie is dat dan ook de toekomstige oplossingen kunnen overeenkomen. Binnen een matrix laat Lidwine de karakteristieken per type zien, met architectonische en stedenbouwkundige elementen, technische karakteristieken en voorbeelden.

De flat

Dit type is vooral karakteristiek voor de periode van de wederopbouw, maar komt ook voor in de eerste wijken van de Groeikernen. Het is een teken van de nadruk die werd gelegd op kwantiteit gedurende de eerste jaren van de ontwikkeling van de Groeikernen. De flats worden gekenmerkt door hoogbouw, systematisch, herhaling, systeembouw. Een voorbeeld is de Chinese muur in Capelle aan de IJssel. Niet in elke groeikern is dit type te vinden, maar wel in de oudere Groeikernen zoals Zoetermeer en Lelystad. Dit is vooral een naoorlogs woningtype, niet zozeer een Groeikernen-type.

ERA flat, uit 'niet-traditionele woningbouw in nederland (1971) Priemus en Van Elk

FLAT

Chinese Muur

Capelle, Oostgaarde
ERA flat
1970

Marrewijkflat

Spijkenisse, Sterrenwijk
Elementum flat (?)
1968

Molenwijk (bijv)

Zoetermeer, Driemanspolder
Elementum flat (?)
1968

Nijpelsplantsoen

Nieuwegein, Wijkersloot
?
?

Flat

Purmerend, Overwhere
E. Groosman
1970-1971

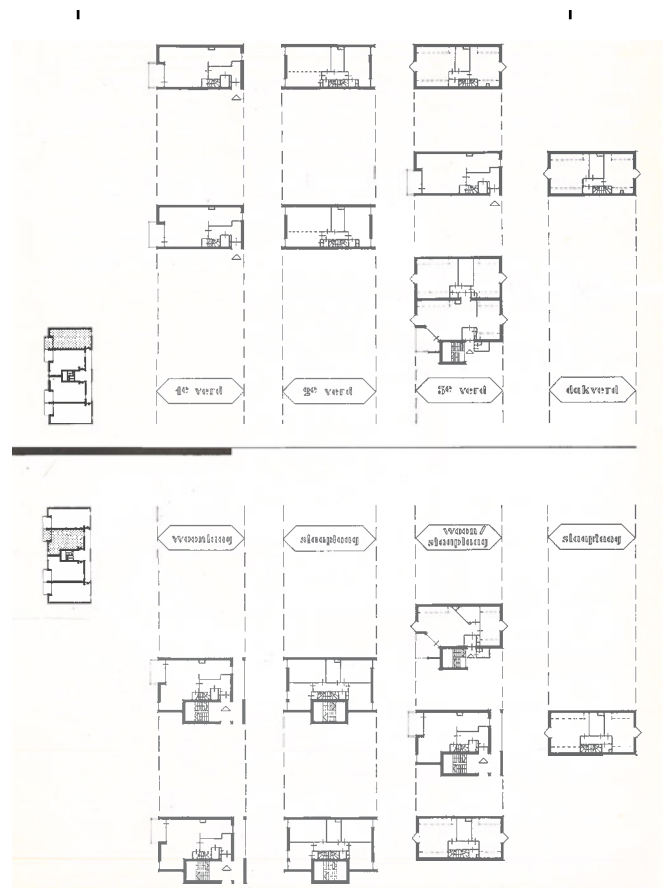

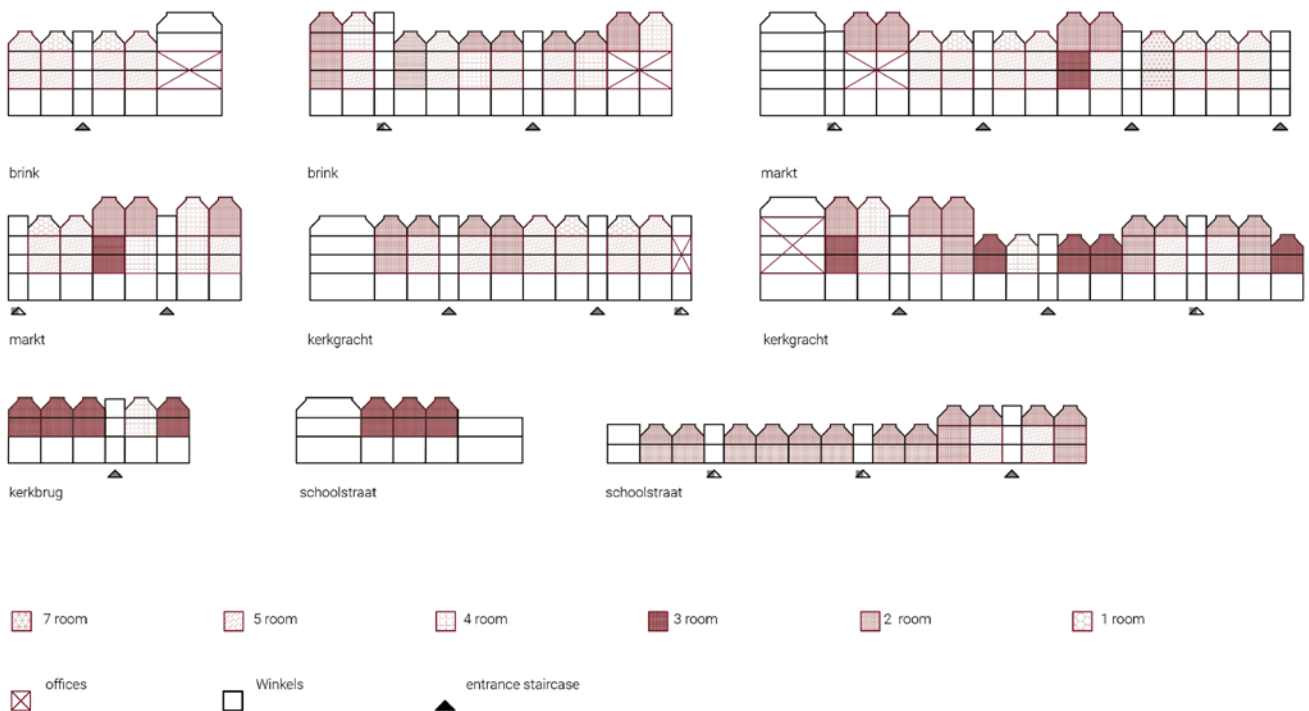
Na deze eerste jaren van de Groeikernen werd gezocht naar kwaliteit. Er werd een grote sprong gemaakt, van de dominante hoogbouw naar een laagbouwmilieu, waarbij echter nog wel steeds in grote aantallen werd gebouwd. In 1972 vindt deze omslag naar laagbouw plaats met plotseling een enorme variatie in vormen, typen, materialen, gevelbeeld, beplantingsschema's etc. Het programma experimentele woningbouw speelde hierin een belangrijke rol. Deze diversiteit aan vormen van laagbouw is typerend voor de Groeikernen.

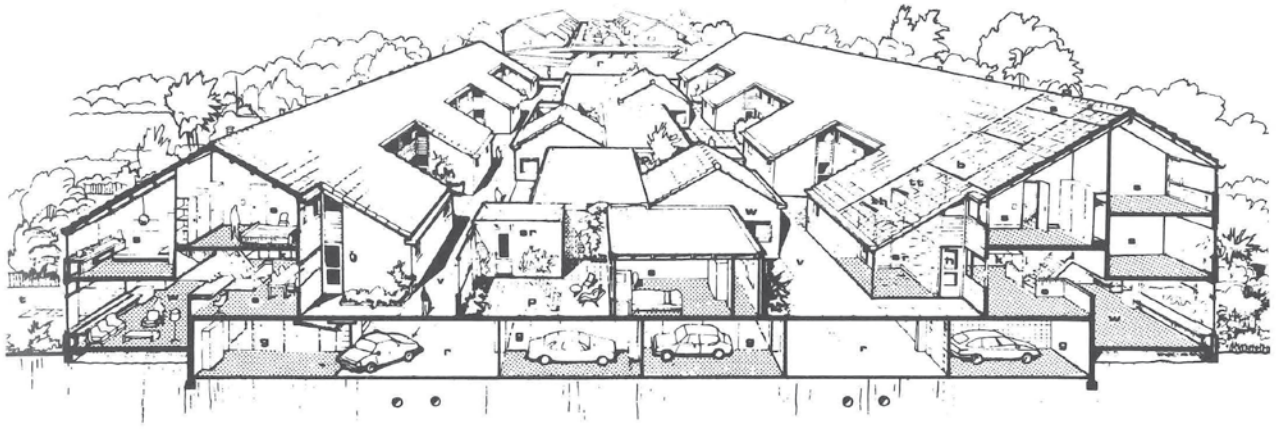
Complexe stapeling

Dit type woningbouw kenmerkt zich door diversiteit in volumes, stapeling, materiaalgebruik en allerlei verschillende woningtypes. Bijvoorbeeld het project Markt in Almere Haven waar een mix van 7-kamer, 5-kamer, 3-kamer woningen en allerlei verschillende functies werden ontwikkeld. Het lijkt zo ingewikkeld mogelijk te moeten zijn, met maisonnettes, HAT-eenheden en appartementen boven op elkaar. Premie A, B en C woningen met verschillende ontsluitingen, zoals galerij, portieken en complexe voor en achteringangen.

Uit: Bewonersonderzoek Almere(1983)

Doorsnede woondekken Zoetermeer (1972), Ton Alberts

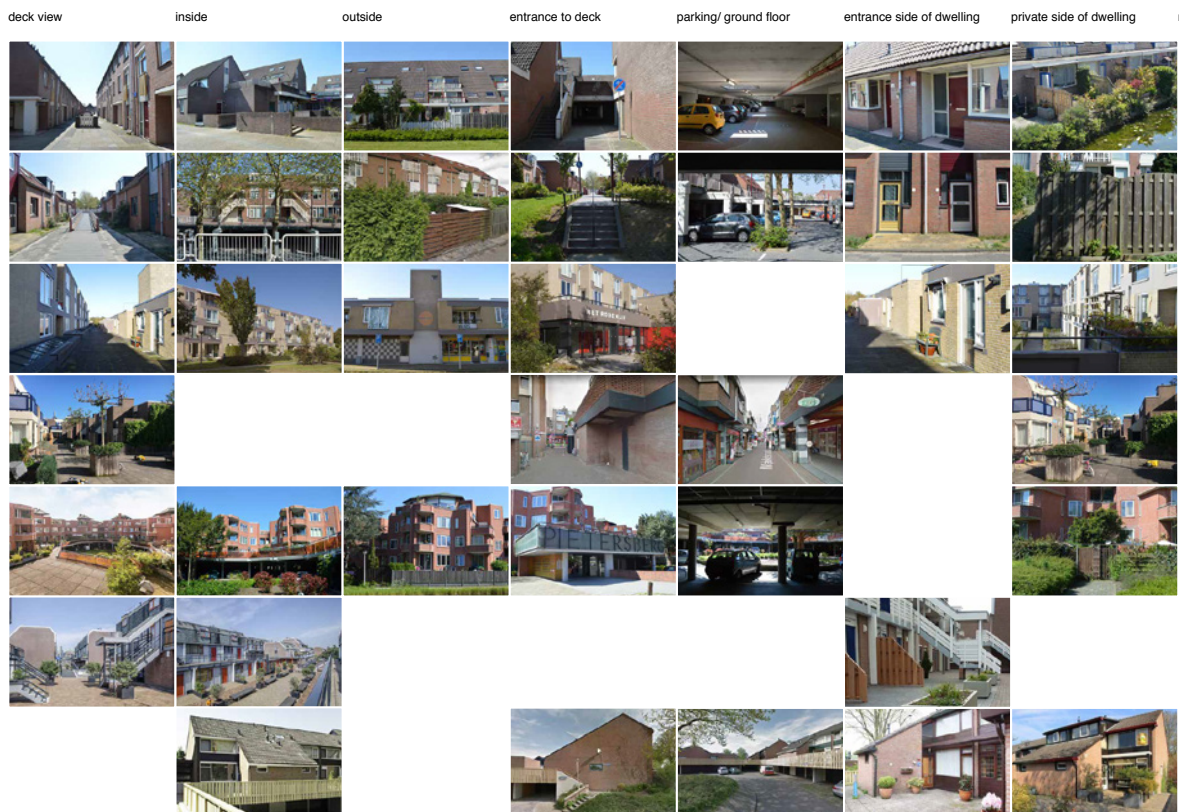
Het woondek

Dit type is een variatie op complexe stapeling, namelijk ook complex, maar rondom en op een verhoogd dek. Deze vorm van woningbouw is typisch voor Groeikernen, en ook commerciële en maatschappelijke functies werden erin ondergebracht. Het woondek kent twee varianten: de complexen met een interne oriëntatie, waarbij aan de binnenkant de toegangen van de woningen zijn gesitueerd met groen aan de buitenkant. En een variant waar het juist andersom is, met een privé-toegang aan de buitenkant en groen aan de binnenkant van het complex. De Bergenbuurt in Capelle aan de IJssel heeft het beste van beide varianten: een groene buitenkant én groene binnenkant.

De matrix van het woondek laat veel variaties zien, zoals de Passage in Almere met een verborgen woondek, dat eigenlijk een passage is en de Rode Klif in Lelystad dat een woondek is met een groene tuin in het midden en lijkt op een blok met gewone portiekflats. Vanwege de gemeenschappelijke karakteristieken hebben dergelijke woondeks ook vaak vergelijkbare problemen, zoals bijvoorbeeld het beheer van de opgangen.

Als materiaal wordt veel baksteen gebruikt en de woningtypologie lijkt traditioneel, echter de wijze van stapeling is innovatief.

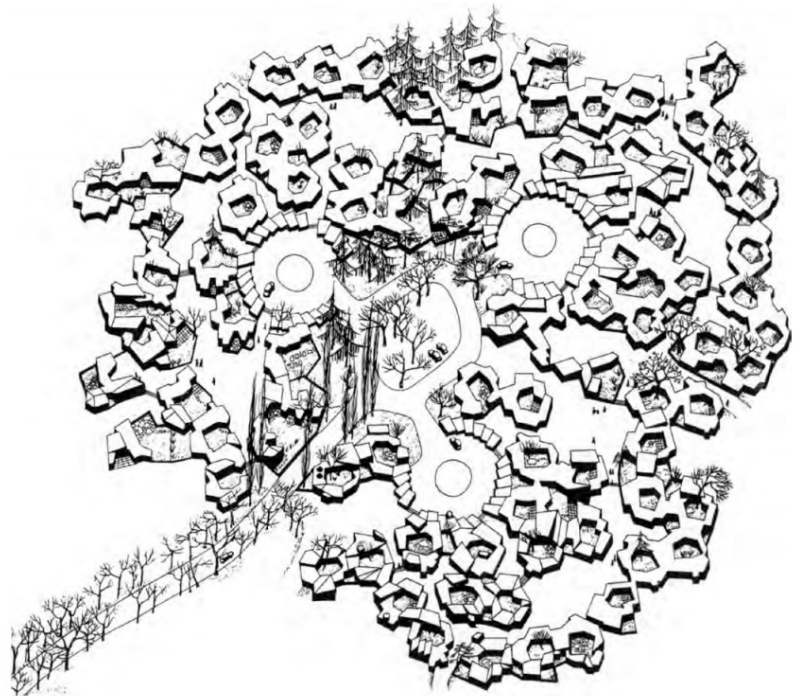
DECK

Het organische woonerf

‘Schuin en bruin’ is een belangrijk kenmerk van de architectuur van dit type, dat verder een introverte stedenbouwkundige structuur heeft, waarin geborgenheid, het aardse en het natuurlijke een belangrijke rol spelen. Dergelijke complexen lijken soms bijna berglandschappen met veel aardse kleuren. Binnen de dominante structuur zijn veel woningtypes verborgen, als een puzzel. Het geheel heeft een structuralistische opzet met zowel een externe als een interne oriëntatie. Een duidelijk voorbeeld van dit type is de Weerwolf in Houten.

In deze categorie horen ook de bekende bloemkoolwijken, zoals bijvoorbeeld de Zwaluw in Nieuwegein, Jol in Lelystad, en de Koepeltjesbuurt in Zoetermeer. Er zijn veel verschillende woningtypes en ook het materiaalniveau kent veel verschillen.

Schets bloemkoolwijk (1972), Niek de Boer

WOONERF 1

De Gaarde

Weerwolf, Houten
Ton Alberts
1977-1980

Zwaluw

Doorstag, Nieuwegein
Jan Verhoeven
1976-1980

Silkeborg

Oostgaarde, Capelle
?
?

Jol

Lelystad

De Werven

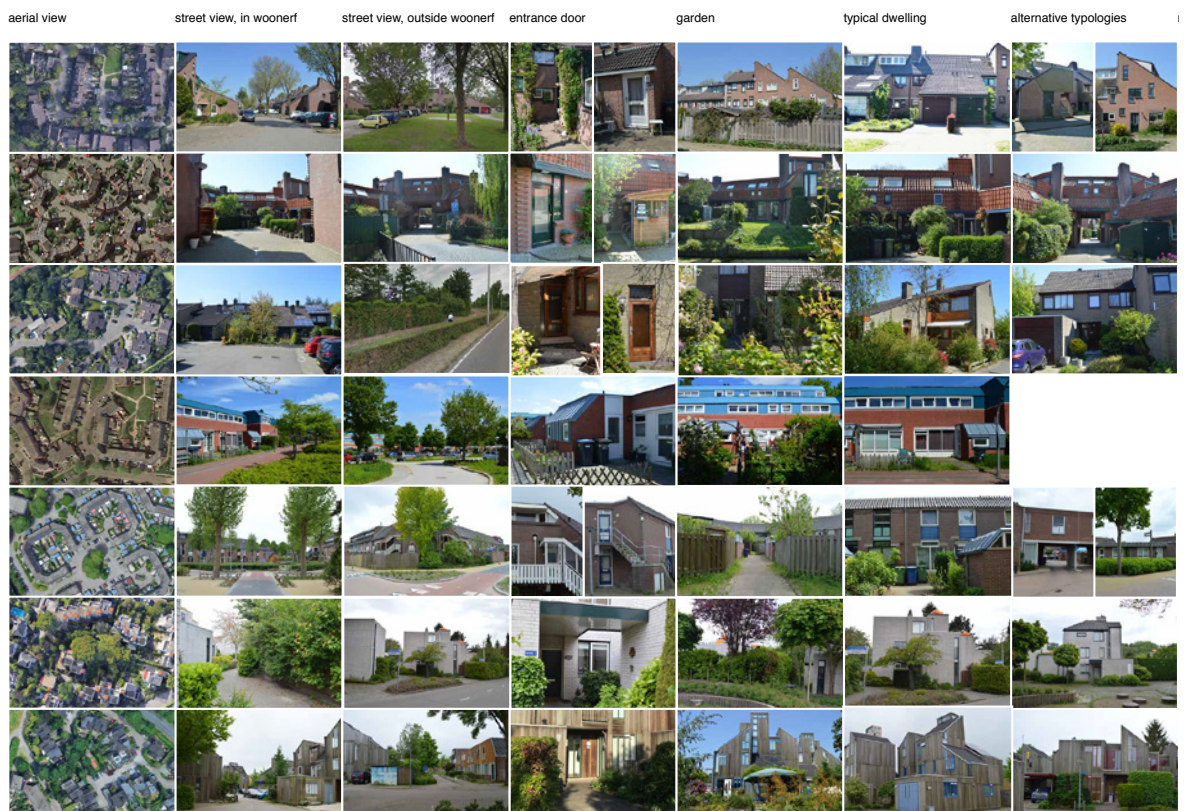
Almere-Haven
Van Stigt
1977

Koepeltjesbuurt

Meerzicht, Zoetermeer
Stegeman
1974

Oevergriend

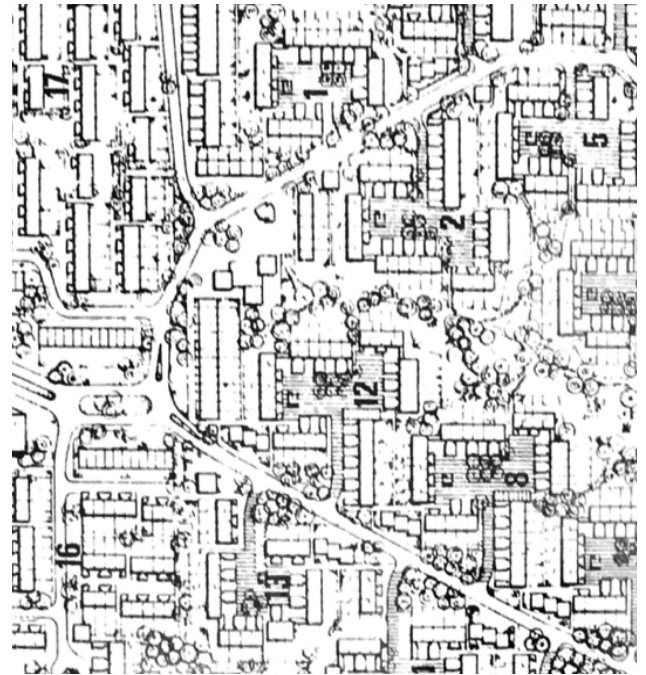
De Grienden, Almere-Haven
Bonnema
1983

Het rationele woonerf

Bij deze variatie op het woonerf-type is er wel een wens tot geborgenheid en collectiviteit in een woonerf, maar is de structuur veel rationeler en orthogonaler; er is meer systematiek, meer repetitie en er zijn niet veel verborgen woningtypes zoals bij een organisch woonerf. Het hofje wordt soms bijna weer straat, bijvoorbeeld in De Berm in Houten.

Er zijn ook veel mengvormen te vinden zoals in Slakkenveen in Spijkenisse, waar zowel de organische structuur als repetitie in de blokken te vinden zijn. Er wordt veel hout gebruikt en vaak uitgesproken kleuren.

Pleintjesplan Zoetermeer (1968), Leo de Jonge

WOONERF 2

Pleintjesplan

Meerzicht, Zoetermeer

Leo de Jonge
1968-1972

Pianowoningen

Zuiderzeewijk, Lelystad

RIJP
1967

De Weide

Schonenburg, Houten

Abken, Knoop en Nieuwveld
1982-1983

De Berm

Rijsbrug, Houten

Kokon
1987-1990

Groenling

Doorslag, Spijkenisse

?
?

Slakkenveen

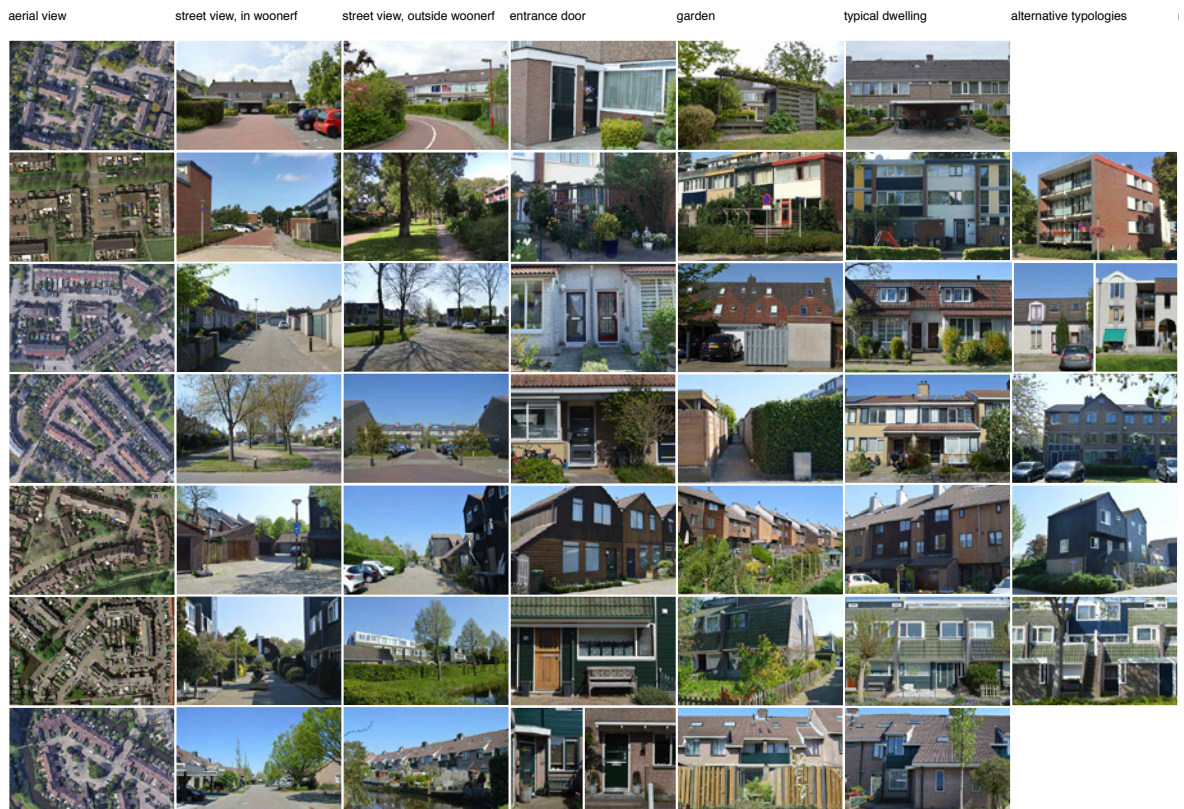
Waterland, Spijkenisse

Studio Acht
1979

Schenkel

Schenkel, Capelle

??

Samenvatting:

Binnen de typering maakt Lidwine een onderscheid tussen:

- hoogbouw (met als type de flat),
- middenbouw (getypeerd door complexe stapeling, soms in een woondek)
- laagbouw (met de woonerfstructuur, die organisch/structuralistisch of orthogonaal kan zijn).

De flat is minder typerend voor de Groeikernen. Bij middenbouw en laagbouw komen allerlei variaties voor. Dat wil zeggen dat in veel projecten meerdere typen verenigd worden.

De ontwikkeling van de woningtypologie wordt bepaald door de maatschappelijke ontwikkelingen, zoals:

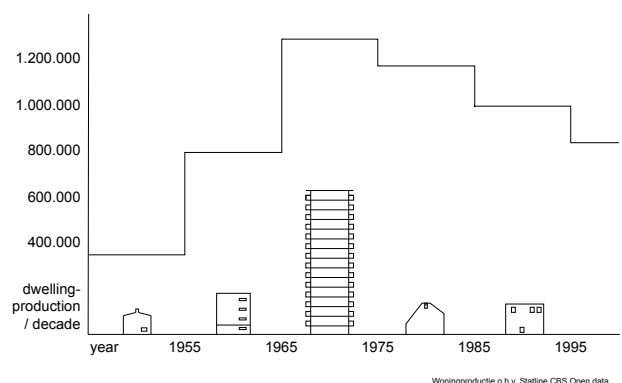
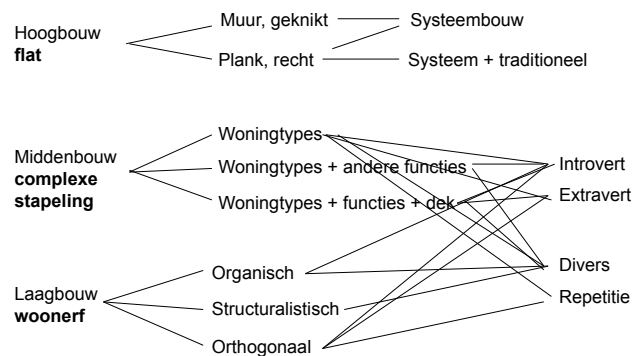
- de systeembouw en de industrialisatie van de jaren '60 (die uitmondt in het type de flat),
- het humanistische gedachtegoed in de jaren '70
- de emancipatie en het neo-rationalisme dat van invloed is op het ontwerp van de jaren '80.

Ook de persoonlijke overtuigingen van architect/planner zorgen natuurlijk voor verschillen. Daarnaast bepalen de urbane karakteristieken van de Groeikern de verschillen in maat en schaal. Het merendeel van de projecten kan gezien worden als een Shake hands vorm tussen zowel het idealisme van het humanisme als de neo-rationalistische aanpak. Een voorbeeld hiervan is De Werven in Almere Haven van Joop van Stigt uit de jaren '70. Joop van Stigt heeft hiervoor een toolkit gemaakt met woningtypes die met een bouwsysteem werden geconstrueerd, terwijl de wijk tegelijkertijd volgens de idealen van geborgenheid is ontworpen.

Vragen:

- *Waarom heeft er in 1972 zo'n radicale verandering plaatsgevonden?*

Lidwine geeft aan dat er een maatschappelijke omslag naar de menselijke schaal in het moderne bouwen plaatsvond, die al veel eerder was ingezet door Aldo van Eyck, met de Forum-club. Ze verwijst naar het proefschrift van Noud de Vreeze, *Woningbouw, inspiratie en ambities. Kwalitatieve grondslagen van de*

sociale woningbouw in Nederland, 1993.

Anita Blom vult aan dat Minister Schut in 1968 al aankondigde dat de subsidie op hoogbouw afgeschaft zou worden. Vervolgens ging in 1972 de eerste hoogbouwaannemer failliet omdat hij geen subsidie meer kreeg. Dus de omslag werd bepaald door financiële redenen en regelgeving en een omslag in de maatschappelijke opinie.

- *Zijn er ook bij de opeenvolging van de overige woningtypen relaties met overheidsbeleid of subsidies te leggen?*

Ook achter de omslag naar meer rationeel bouwen in de jaren '80 zit waarschijnlijk de grotere invloed van de markt. Lidwine bevestigt dat er inderdaad door beleidsingrepen verschillende grootten en types woningen ontstaan. Aannemelijk is dat er een link is met de financieringsklassen van de woningbouw. Er worden suggesties gedaan om te spreken met de stedenbouwkundigen en architecten die hebben gewerkt aan de Groeikernen in de jaren '80, zoals Willem Hermans in Zoetermeer, het hoofd

stedenbouw in Alkmaar en Carel Weeber die aan het einde van de jaren '70 streed tegen de 'truttigheid'. De populariteit van zijn benadering viel samen met de omslag in de jaren '80, toen de budgetten naar beneden gingen door de crisis. Maar wat beïnvloedt nu wat? Kip of ei?

Naast chronologie, architectuurstromingen en financiële stromen binnen de Volkshuisvesting was ook het opdrachtgeverschap van invloed op de ontwikkeling van de woonvormen. In de jaren '60 wil het Rijk zich meer terugtrekken, toen Schut minister werd van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Schut had twee opdrachten, namelijk de sociale woningbouw versnellen en de markt weer een plek geven binnen de volkshuisvesting. Hij kreeg toen als instrument de vrijstelling van huren mee: het rijk bepaalde niet meer de huur, die was gekoppeld aan lonen, 11% maximaal en door de opkomende huursubsidie was dit ook een bovengrens. In de jaren '80 wordt het opdrachtgeverschap steeds meer verlegd naar de marktpartijen en projectontwikkelaars.

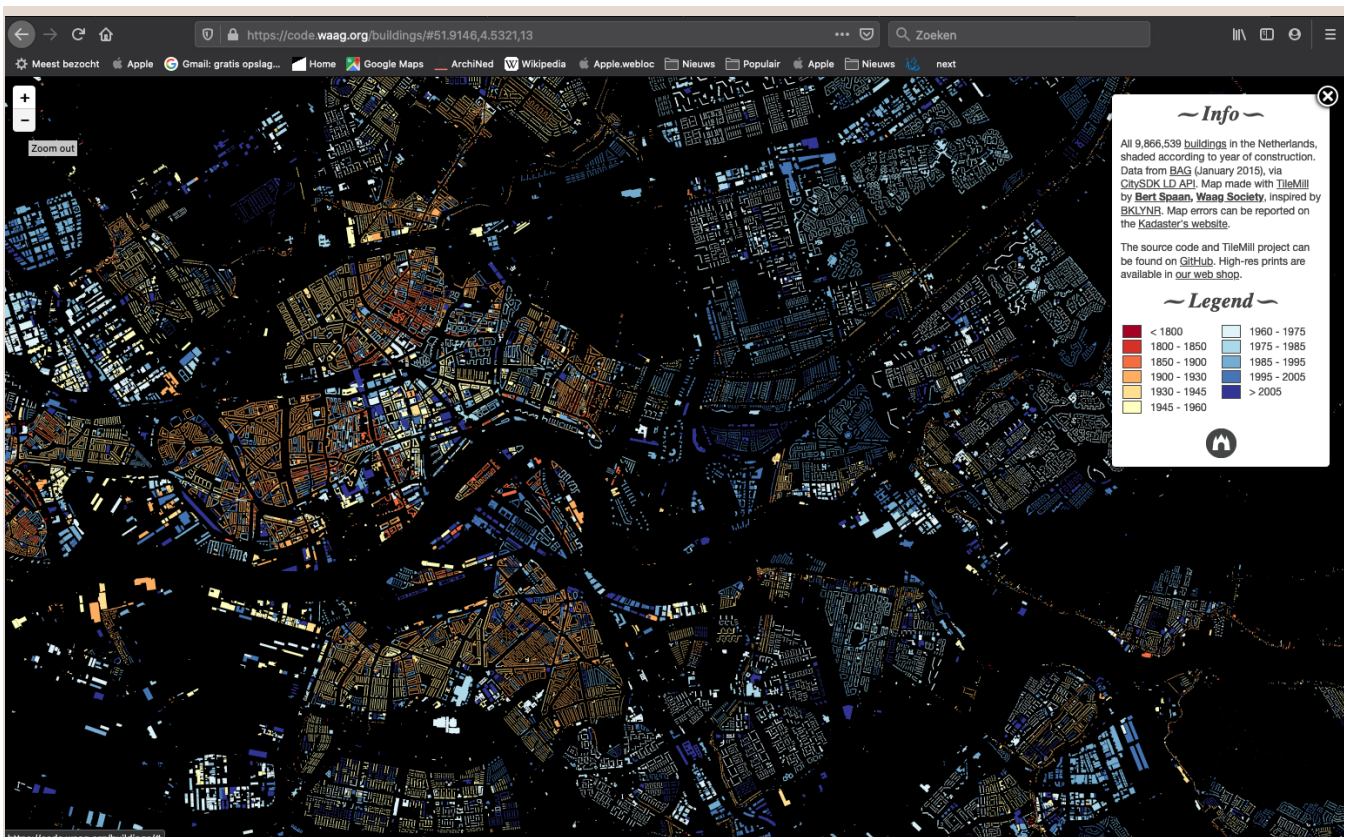
Wijnand Galema, Post65 Rotterdam

De tweede spreker is Wijnand Galema, architectuur-historicus en oprichter van de Post65 werkgroep in Rotterdam (www.wijnandgalema.nl/)

Wijnand legt eerst uit wat zijn band is met Post65 erfgoed. Voor hem was het heel vanzelfsprekend om na de inventarisatie van de wederopbouwperiode verder te gaan met het Post65 erfgoed, maar daar was helaas nog geen draagvlak voor 20 jaar geleden. Ondertussen gebeurde er wel van alles met de architectuur uit die periode in Rotterdam. Zo werd bijvoorbeeld het project de Boogjes van architect Pietro Hammel aan de Nieuwe Binnenweg in Rotterdam getransformeerd waarbij de kenmerkende zware baksteenbogen werden vervangen door een generieke glas-in-aluminium pui. Dit was een oplossing die het gehele project kaler en schraler maakte. Waarom werd er niet serieus gekeken naar de karakteristiek en de waarden van deze architectuur bij een dergelijke omvangrijke transformatie, was de vraag die bleef hangen. Een van de laatste projecten (2009) tijdens Wijnands werkperiode bij AIR, het Architectuurcentrum van Rotterdam, was 'R70, onderzoek naar de Rotterdams architectuur

1974-1984' dat de stadsvernieuwingsperiode behandelde (rotterdam70.nl/). Daarin werd duidelijk hoe groot de schaal en impact van de Post65-periode is op de ruimtelijke omgeving in Rotterdam. En ook al is Rotterdam geen groeikern, Capelle aan de IJssel, Spijkenisse en Hellevoetsluis liggen wel in de regio.

Kraaijvanger kantoorgebouw op de hoek Heemraadssingel/Mathenesserlaan, voor en na transformatie

Huidige situatie in Rotterdam

In de jaren '60 ijlen de hoogtijdagen van het modernisme en de wederopbouw door. Binnen de woningbouw vindt in 1972 een keerpunt plaats, van hoogbouw naar laagbouw. Dat geldt echter niet voor de kantorenmarkt, want daarvoor begint juist de hoogbouw in zwang te komen, als een middel om het lege centrum vol te bouwen. Er werd toen veel gebruikgemaakt van grindbeton en spiegelglas. Deze tijdslaag verdwijnt op dit moment bijna onopgemerkt uit de stad. Een voorbeeld daarvan is het kantoor aan de Mathenesserlaan/Heemraadssingel van architectenbureau Kraaijvanger, dat als een dissonant werd gezien in de stad. Het is onlangs getransformeerd tot woningen en de natuurstenen gevel is vervangen door een gevel van baksteen en beton. Het is een gemiste kans voor bijvoorbeeld de ontwikkeling van nieuwe woontypen en het verhaal achter het gebouw is niet meer te zien.

Ook kleine juweeltjes verdwijnen uit de stad, zoals bijvoorbeeld de winkel van Ernest Groosman aan de Eendrachtsweg. Door klimaatadaptatie van veel jaren '70 woningen worden rare oplossingen toegepast op straten met versnipperd eigendom, waardoor de visuele samenhang in wijken dreigt te verdwijnen. Kortom: de urgentie om aandacht te besteden aan deze tijdslaag is groot en dit wordt versterkt doordat de publieke en politieke opinie in de meeste gevallen niet positief zijn. Er zijn echter ook tegengeluiden,

zoals de architectuurwandelingen van Matthijs van Burg, die langs 'Ielijk Rotterdam' voeren, met het doel om aandacht te vragen voor deze architectuur. Makelaars laten bij verkoop van een huis uit deze periode eerst een generiek plaatje zien hoe het zou kunnen worden, met veel wit, een visgraat vloer en een zwarte industriële pui. In een hoekje staat vervolgens een foto van de werkelijke situatie. Er is een andere mindset nodig in de omgang met de Post65 periode.

Nieuwe impuls

Samen met Amanda Terpstra heeft Wijnand de R70 website weer nieuw leven ingeblazen om aandacht te besteden aan de Post65 periode, zoals dat ook in andere steden zoals Utrecht en Den Haag gebeurt. In de jaren '90 liep Rotterdam voorop in het onderzoek naar de architectuur van de wederopbouwperiode, maar uit de Post65 periode zijn alleen de Kubuswoningen en de hoogbouw van het Erasmus MC aangewezen als gemeentelijke monumenten. De urgentie is groot en wordt opgedreven door de volgende factoren: transformatie kantoren, woningbouwopgave, verdichting, klimaatopgave en de negatieve waardering van de periode.

Ze zijn daarom met 'Post65 Rotterdam, Lets start a movement!' een netwerk gestart van een twintigtal

Stadsvernieuwingsprotesten met Jan Schaeffer

mensen en organisaties die iets in dit veld doen, maar elkaar nog niet hadden gevonden. Dat is heel open gedaan, zonder vastomlijnd programma of doel, maar met de wens om een aantal publieke evenementen organiseren en partijen mee te krijgen.

Welke thema's spelen in de Post65 periode in Rotterdam? Dat zijn de stadsvernieuwing, de bouw van New Towns en uitbreidingswijken, cityvorming (na-ijlend modernisme) versus gezelligheidsdenken (creëren van ontmoetingsplekken, afschudden van wederopbouwimago).

Een deel van de mensen die hieraan gewerkt heeft, leeft nog, zoals Carel Weeber en de Proco's (Projectcoördinatoren) uit de stadsvernieuwing. Daarmee kunnen de verhalen van Post65 Rotterdam achterhaald worden, zoals het samenvallen van de stadsvernieuwing met de democratiseringsgolf (rond 1970), met protesten tegen de grootschaligheid van de modernistische architectuur en de havenuitbreidingen en vóór bescherming van de huren. Met interessante rollen voor wethouder Van der Ploeg en Jan Schaeffer, de staatssecretaris Volkshuisvesting die met de Rotterdamse bewoners in gesprek ging.

Het ontstaansmoment van 'Lets start a movement' valt samen met:

- Het recent verschijnen van allerlei publicaties van onder andere Ben Maandag (Stadsvernieuwing in Rotterdam) en RCE en projecten van afstudeerders: er wordt veel belangrijke kennis opgedaan.
- Het verschijnen van de nieuwe Architectuurnota

van Rotterdam, waarin een regel over de tijdslaag van de jaren '70 staat. Hiermee wordt gerefereerd aan de waarde van deze periode en dat het in Rotterdam niet alleen over wederopbouw gaat, maar dat ook dit jongere erfgoed bepalend is voor de leefomgeving.

- Er komt meer ruimte voor cultuurhistorische onderzoeken van dit erfgoed, waaruit spannende processen ontstaan rond behoud van erfgoed binnen gebiedsontwikkeling.
- Op nationaal niveau is een initiatief als Panorama Lokaal georganiseerd, een ontwerpproject van Atelier Rijksbouwmeester waarin ook verschillende locaties uit de Post65 periode zijn opgenomen.
- Lokale aandacht voor bijvoorbeeld het Simons-terrein in Feijenoord. De buitenruimte is nog helemaal origineel uit begin jaren' 80, en binnen de planvorming voor herinrichting wordt het originele plan meegenomen. Ook speelt participatie opnieuw een belangrijke rol.
- Wijkgebouw Bospolder Tussendijken (Europaan-lokatie) met allerlei buurtfuncties en voorzieningen die onder druk staan. Door onderzoek te doen naar dit erfgoed en er waarde aan te geven kan het onderdeel worden van de transformatie van het gebied. Tijdens het historische onderzoek bleek dat het wijkgebouw onderdeel was van een reeks nieuwe wijkgebouwen door heel Rotterdam. Het gebouw staat dus voor een bepaald egalitair gedachtegoed waarin voorzieningen voor iedereen toegankelijk werden gemaakt.

POST '65 ROTTERDAM

Let's start a movement!

Samen met AIR wordt een dossier bijgehouden op de website van AIR. Nu is het zaak om de Movement verder uit te breiden en te zorgen voor een groter draagvlak in de gemeente.

Vragen

- *Zijn er mensen van de gemeente Rotterdam aangesloten bij deze beweging?*

Vertegenwoordigers van gemeente zitten ook bij de werkgroep, zoals Jan Derk Koudijs van Bureau Monumenten. Het politieke draagvlak is echter moeilijk te verkrijgen.

Ook in Capelle aan de IJssel is het organiseren van draagvlak binnen de gemeente lastig; dat geldt binnen de afdeling Stadsontwikkeling en daarbuiten helemaal. Over een aantal iconen is wel overeenstemming, maar het grootste deel wordt niet gewaardeerd. Post65 erfgoed valt lastig binnen een vrij conservatief college (VVD en Leefbaar). Kennis ontbreekt veelal; het vullen van dit hiaat zou natuurlijk helpen.

- *De parallel met de herwaardering van wederopbouwarchitectuur in de jaren '90 is goed te trekken, toen was het ook moeilijk draagvlak te verkrijgen. Hoe is dat toen gedaan?*

De eerste stap is het vertellen van het verhaal rondom de wederopbouw, dus kennis overdragen, juist ook het positieve verhaal dat bijdraagt aan de identiteit van de stad. Wederopbouw staat voor een bepaalde heroïek, waar men in Rotterdam trots op is. Voor Groeikernen geldt dat de waarde van de ontstaansgeschiedenis vaak niet wordt gezien. Dus er moet beter verteld worden wat de oorspronkelijke ambities waren van de Groeikernen en hoe en

waar die in de stad zichtbaar zijn. Dit draagt bij aan de identiteit van de stad.

Daarnaast is het zo dat de verschillende stakeholders verschillende perspectieven hebben. Bewoners zijn tevreden en zien de waarde van hun woningen en wijken wel, maar experts, vastgoedsector en politiek zien het niet. Het goede nieuws is dat onderzoek en een inventarisatie van waardevolle gebouwen en plekken voor kennis zorgen en dat beïnvloedt het draagvlak in positieve zin. Mensen zien die waarde vaak wél wanneer ze erop gewezen worden. Hierbij krijgen niet-aanbare gebouwen het wel zwaar.

Anita Blom, projectleider Post65 Rijksdienst Cultureel Erfgoed

Anita Blom van de RCE is de derde spreker. Anita werkt al meer dan 25 jaar bij de RCE als specialist in naoorlogse architectuur en stedenbouw. Zij licht toe op welke wijze de RCE zich bezighoudt met het Post65 erfgoed in Nederland.

Verkenning en vervolg

De door de RCE geïnitieerde publicatie *Experimentele Woningbouw in Nederland 1968-1980* is onderdeel van de Verkenning Post65 die voor de Minister van OCW is uitgevoerd door Anita Blom. De verkenning, *Toen & Nu*, heeft geresulteerd in een advies aan de Minister over de betekenis van het Post65-erfgoed. In het advies wordt gesteld dat er 'opgavegericht' naar het Post65 erfgoed gekeken moet worden. Het is daarmee niet zozeer een inventarisatie, maar een voorstel over wat de actuele opgaven zijn en welke historische kwaliteiten er zijn waar verder op doorgegaan kan worden. De RCE pleit voor een thematische of beleidsmatige aanpak met criteria die betrekking hebben op Relevantie, Urgentie en Samenwerking. Het advies is vervolgens in de Tweede Kamer behandeld (dd. 22 juni 2020). Er is geen geld voor gereserveerd, maar er wordt wel een Vervolg op de Verkenning geformuleerd. Met het beetje geld dat er is worden een paar onderzoeken en initiatieven opgezet, en zal Anita ook gaan kijken hoe ze kan "shoppen" bij andere organisaties en samenwerkingen aan kan gaan.

De thema's en mogelijkheden tot aansluiting zijn:

- Het opzetten van een waarderings- en selectiekader i.s.m. gemeenten. Is de methode voor waarden en selecteren van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) nog toepasbaar op het Post65 erfgoed of moet dat anders? Er kan misschien verschil gemaakt worden tussen de criteria voor waarden en die voor selecteren, waarbij de waardering is gericht op een wetenschappelijke aanpak. En bij de criteria voor selectie zouden bijvoorbeeld ook bewoners betrokken kunnen worden. Naar deze vraag wordt onderzoek gedaan, samen met de gemeenten. Momenteel wordt er een verkenning

Experimentele Woningbouw in Nederland 1968-1980, publicatie door Brazilay & Ferwerda en Anita Blom (RCE)

uitgevoerd door Evelien van Es, waarbij mensen die betrokken zijn bij Post65 en erfgoed worden geïnterviewd en gevraagd hoe de waardering en selectie aangepakt moet worden.

- Door aan te sluiten op de NOVI onderzoekt de RCE hoe zij gemeenten kan ondersteunen bij het opstellen van Omgevingsvisies voor Post65-gebieden. Hiervoor worden drie partijen (gemeenten en provincies) geselecteerd waaronder één groeikern. Deelname is niet vrijblijvend, de resultaten moeten ook daadwerkelijk in het beleid doorgevoerd gaan worden.
- Kennisontwikkeling en kennisdeling met bijvoorbeeld een Tijdlijn, waarbij belangwekkende en betekenisvolle gebeurtenissen uit de Post65 periode in kaart worden gebracht op nationaal en lokaal niveau.
- Aansluiting bij andere RCE-programma's, zoals bijvoorbeeld onderzoek met betrekking tot duurzaamheid in samenwerking met de TU Delft. Hoe kunnen woningen uit de Post65 periode aangepast worden aan energietransitie?
- Tenslotte wordt de opzet voor een 'nationaal programma Post65 erfgoed' voorbereid. Dit programma zal echter niet meer in de huidige kabinetsperiode aan de orde komen. Een nieuwe beleidsbrief over erfgoed zal worden ontwikkeld, waarin het Post65 erfgoed wordt opgenomen.

Anita vertelt verder dat met betrekking tot het Post65 erfgoed gewerkt wordt in de driehoek van onderzoek/wetenschap, beleid/bestuur en praktijk/opgaven. Veel universiteiten en hogescholen willen hier graag aan meewerken. Er wordt aan een opzet voor een nationale wetenschapsagenda gewerkt, waarin specifieke Post65 opgaven worden aangesneden. Nu zijn TU Delft, TU Eindhoven, Universiteit van Leiden en de VU in Amsterdam, Federatie Grote Monumenten gemeenten en KNOB aangehaakt. De RCE staat open voor samenwerking met meer partijen, dat is goed voor het neerzetten van de agenda.

Erfgoedzorg, continuïteit en verandering

Anita stelt de RCE t.a.v. het Post65 erfgoed trouw blijft aan de beleidsprincipes die eerder zijn ontwikkeld:

- van behoud door bescherming naar behoud door ontwikkeling;
- van centraal wat moet naar decentraal wat kan;
- van objectgerichte monumentenzorg naar omgevingszorg en een meer mensgerichte benadering;
- van autonome monumentenzorg naar integrale, opgavegerichte erfgoedzorg (sector, factor, vector);
- van behoud van erfgoed naar erfgoed maken
- van expertoordeel naar betekenisgeving mét burgerbetrokkenheid.

Een mogelijke vernieuwing van het beleid zit vooral in het laatste principe, waarbij burgerbetrokkenheid meer centraal komt te staan. Dat is lastig voor de overheid. Volgens Anita heeft een overheidsorgaan als het RCE niet direct contact met de burgers, daarom is het de bedoeling dat de RCE de gemeenten gaat ondersteunen in burgerparticipatie.

Anita legt uit welke onderdelen en instrumenten verder aan de orde komen bij het inventariseren en waarderen van Post65 erfgoed:

- Tijdelijk opzetten

Zoals aangegeven zal een Tijdelijk opgezet worden van de onderzoeksperiode 1965 – 1990, waarin de (inter)nationale sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen zullen worden opgenomen. Verder komen in

Erfgoedzorg en rol RCE

Erfgoedzorg, continuïteit en verandering

Verhaal door beeld

de Tijdelijk de iconen en belangrijke omslagpunten aan de orde. Tevens worden voorbeelden van personen en stromingen opgenomen en voorbeelden van architectuur, stedenbouw, landschap en monumentale of omgevingskunst.

- Verhaal door beeld

Specifieke foto's en fragmenten helpen bij het letterlijk in beeld brengen van de jaren 60, 70 en 80. Dan kan het gaan om mode en interieur, maar ook om de sociale onrust en opstand in de samenleving, tijdens de oliecrisis en de daaropvolgende financiële crisis.

- Bewonersonderzoek

Onder bewoners is onderzoek gedaan naar de waardering van Post65 gebieden op een thematisch wijze. Er werd bijvoorbeeld gevraagd: welk gebouw koppelt u aan het thema "opkomst van de jongerencultuur"? In antwoord op deze vraag werd vaak Paradiso in Amsterdam genoemd, maar dat is een kerk uit de 19de eeuw. De conclusie die uit deze en andere vragen getrokken kan worden is dat veel gebouwen in de Post65 periode getransformeerd zijn

en een andere betekenis hebben gekregen. Paradiso is in die periode omgebouwd tot poptempel. Nu is de vraag hoe je een dergelijk gebouw met verhaal en geschiedenis moet waarderen binnen het Post65 erfgoed.

- *Thematisch werken*

Een ander thema bij het opzetten van het beleid is natuurlijk het Wonen. Ten aanzien van de huidige landelijke opgave van het ontwikkelen van 1 miljoen woningen wordt gesteld dat 30% in stedelijk gebied moet worden gebouwd. Een dergelijke opgave was ook aan de orde bij de stadsvernieuwing in jaren 70. Is de huidige opgave dan ook wellicht vergelijkbaar met die van de jaren 70? Dan kan bijvoorbeeld de inventarisatie van 'de Experimentele Woningbouw (1968 - 1980)' een inspiratie zijn voor nieuwe woningtypen met nieuwe doelgroepen.

Andere onderzoeken met betrekking tot het thema Wonen die geïnitieerd zullen worden door de RCE zijn o.a. de Stadsvernieuwing, de Bloemkoolwijken en de ontwikkelingen binnen de architectuur.

- *Actuele transformatieopgaven*

Anita geeft aan dat het beleid uiteraard invulling zal geven aan en aan zal sluiten op de actuele transformatieopgaven, die ze als volgt formuleert:

- Woningbouwopgave in bestaande gebouwen
- Verkleuring van de wijken: andere bewoners
- Verduurzaming
- Klimaatadaptatie
- Herinrichting openbare ruimte (dat lang niet altijd op netvlies van gemeentebesturen staat)
- Bewonersparticipatie. Dit was ook specifiek een onderwerp van de jaren '70. Nu dient de participatie opnieuw georganiseerd te worden.

- *Kansen en risico's*

Tenslotte geeft Anita aan welke kansen en risico's zij ziet rond het Post65 erfgoed:

- Wat is erfgoed en wie bepaalt dat?
- Hoe gaat de overheid sturen op ruimtelijke ontwikkeling en actuele opgaven? Er wordt momenteel veel gediscussieerd over een nieuw ministerie van VROM.
- Ook is een herbezinning nodig op het publieke opdrachtgeverschap. De overheid is de rol van opdrachtgever kwijtgeraakt

en (publieke) taken worden te gemakkelijk uit handen gegeven en te snel wordt de verantwoordelijkheid afgeschoven.

- Belangrijke kans is de voorbeeldfunctie van het erfgoed van de Experimentele woningbouwprojecten.
- De openbare ruimte en het groen in de stad zijn eveneens belangrijke elementen van het Post65 erfgoed en moeten worden onderzocht.
- Herbezinning van de rol van de architect en ontwerp. De architect heeft op dit moment te weinig invloed in het bouwproces. Over het algemeen zit de architect nog vooraan in het traject, daarna neemt het geld/de markt het over en kunnen de ontwerpers de klus niet afmaken.
- Het stimuleren van cultuurhistorie als de basis voor nieuwe ontwerpogaven.

Algemene opmerkingen naar aanleiding van de bijeenkomst

De vertegenwoordigers van de Groeikernen geven hun reacties op deze eerste bijeenkomst in de nieuwe serie van de kring.

Alkmaar reageert enthousiast en is zich ervan bewust dat zij een vrij klassieke monumentenstad is, maar dat een groot deel van de stad in de Post65 periode is ontwikkeld, zoals Alkmaar Noord. Dit deel van de stad verdient meer aandacht, maar is niet in de Omgevingsvisie opgenomen terwijl 1/3 deel van de bewoners daar woont. Er ligt een grote opgave met betrekking tot de openbare ruimte. Het is van groot belang dit bij het gemeentebestuur goed onder de aandacht te brengen.

Almere geeft aan dat het erfgoed heel actueel is, dat er veel ambitie is en er eigenlijk veel zou moeten kunnen, echter het politieke klimaat is niet gunstig. Tevens is er een groot gat in de begroting geslagen door de Corona maatregelen. Ondanks dat wil men gaan beginnen het erfgoed in beeld te brengen. Dit onderzoek zal starten met een inventarisatie en er is het voornemen om onderzoek te doen naar mogelijke waarderingscriteria.

Capelle aan de IJssel geeft aan dat de stads/omgevingsvisie bijna is afgerond, en dat hierin geen keuzes worden gemaakt ten aanzien van erfgoedbeleid. Vanuit deze visie wordt aan een Programma Ruimte gewerkt, waarin bepaald wordt welke gebieden gewaardeerd gaan worden en hoe. Een toolbox zou daarvoor handig zijn. Er worden binnenkort externe onderzoeken uitgezet.

Een van de aspecten is het afwezige beleid met betrekking tot de verduurzaming van grondgebonden rijtjeswoningen. Er zijn veel aanvragen voor het maken van de verduurzamingsslag, maar door het versnipperd eigendom is dit een ingewikkelde opgave.

De omgevingsvisie van Nieuwegein, waarin jonge stedenbouw is opgenomen, is in vergevorderd stadium. Aanleiding is mede het 50-jarige bestaan van Nieuwegein in 2021. In 1971 is de gemeente ontstaan en de viering van het jubileum valt samen

met de herwaardering van Post65 erfgoed. Voor het 50-jarige bestaan is nog geen programma. Het doel is wel om monumenten te gaan aanwijzen.

Purmerend vond de bijeenkomst interessant, maar vindt het lastig om het hiaat tussen deze kennis en de actuele opgaven in de praktijk te dichten.

Zoetermeer is ver gevorderd met de inventarisatie van de architectuur en stedenbouw uit de periode 1945-1990, die wordt uitgevoerd door bureau Flexus. Men vindt het jammer dat er nog geen waarderingscriteria zijn voor Post65 erfgoed. Zoetermeer gaat het zelf doen aan de hand van drie niveaus. Dat zijn op stedelijk niveau 'het Verhaal van de stad' (dat onderdeel wordt van de omgevingsvisie), op wijkniveau de 'Wijk-biografieën' en tenslotte beschrijvingen op objectniveau. Er wordt samengewerkt met lokale historische organisaties, zoals de Schatbewaarders en het Historisch Genootschap.

Tenslotte wordt door Michelle gesuggereerd om voor de kennisuitwisseling van de informatie die er al is en de onderzoeken die momenteel worden gedaan een centrale plek te organiseren, een website bijvoorbeeld. Daarmee wordt de informatie toegankelijker gemaakt. Anita geeft aan dat ze bij de RCE een Post65 website hebben, ze is hierover in gesprek met communicatie en wil dit graag verder bespreken.

BIJEENKOMST #2

POST65 ERFGOED EN DUURZAAMHEID

17 november 2020

Tijdens deze bijeenkomst staat de verduurzaming en transformatie van het Post65 erfgoed centraal.

Sloop-nieuwbouw of renovatie is een vraag die steeds opkomt bij de verduurzaming van het Post65 gebouwbestand. Volgens welke criteria kan deze afweging gemaakt worden? En hoe kan verduurzaming plaatsvinden bij Post65 erfgoed zonder de eventuele architectonische kwaliteiten te vernielen?

De bijeenkomst zou plaats vinden in Basisschool Molenwiek Dalton in Haarlem-Schalkwijk, een prijswinnende renovatie en uitbreiding door architectenbureau Korth Tielens, als vervolg op het ontwerpend onderzoek van stichting Mevrouw Meijer. Echter door de Corona maatregelen is dat niet mogelijk en vindt ook deze bijeenkomst online plaats.

Wilma Kempinga

Wilma Kempinga is architectuurhistoricus en runt de stichting Mevrouw Meijer (www.mevrouwmeijer.nu/).

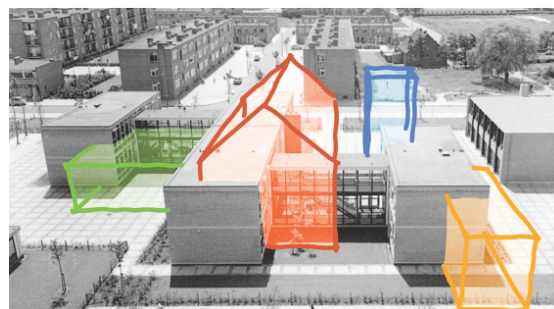
Mevrouw Meijer is een ideëel onderzoeksbureau gespecialiseerd in schoolarchitectuur. Het bureau bestaat uit Tjeerd Wessel (architect) en Wilma Kempinga. Mevrouw Meijer verricht ontwerpend onderzoek ten behoeve van de transformatie van de bestaande voorraad van scholen in Nederland uit de naoorlogse periode. Hierbij wordt in samenwerking met de scholen een onderzoek verricht waarbij steeds drie architecten worden betrokken om de mogelijkheden van een duurzame transformatie te verkennen. Doel van de stichting is de bestaande voorraad geschikt te maken voor het huidige en toekomstige gebruik en kennis daarover te verspreiden op verschillende platforms en media.

De thema's die door Mevrouw Meijer van groot belang worden geacht zijn:

- School als plaats van herinnering
- School is als Barbapapa, nooit af, te groot of

MEVROUW MEIJERS' THEMA'S

Nieuw leven voor bestaande scholen

te klein en moet daarom zowel permanentie als veranderlijkheid in zich hebben, een stabiel gebouw geschikt voor veranderd gebruik.

- School en schoolerf: buitenruimte net zo belangrijk als de binnenruimte.
- Nieuw leven voor bestaande scholen.

De vraag die vaak gesteld wordt is: Waarom zou je de verouderde scholen niet gewoon slopen? De Algemene Rekenkamer heeft een aantal jaren geleden onderzoek gedaan waaruit bleek dat de toekomst van bestaande scholen een grote opgave voor aankomende jaren. Het is een gefragmenteerde en onzichtbare opgave omdat er niet veel over bekend is. Duidelijk is echter dat het gaat om ca. 5000 naoorlogse scholen waar de komende jaren iets mee moet gebeuren. Dat is ongeveer de helft van het totale scholenbestand.

De opgave rond de scholen speelt zich voor een groot deel af in Groeikernen en overloopgebieden die veelal gebouwd zijn in de jaren 70 en 80. Alleen al in Nieuwegein gaat het om 20 scholen, en landelijk staan er 2500 scholen in Groeikernen waar iets mee moet gebeuren. Van Nieuwegein is bekend dat het gaat om een bedrag van 160 miljoen euro. Landelijk zullen er miljarden moeten worden geïnvesteerd in de transformatie van de scholen. Het is echter een onzichtbare opgave want gemeenten zijn zelf verantwoordelijk. Onderwijshuisvesting is

gedecentraliseerd en er is geen hoger schaalniveau dat coördineert.

Waarom transformatie en niet sloop/nieuwbouw? Daarvoor heeft Mevrouw Meijer vier motieven geformuleerd, waarbij het belangrijk is om deze motieven te laten samengaan en niet te laten conflicteren.

1. Cultuurhistorie

- Scholen zijn herkenbaar als onderdeel van de gemeenschap, ze zijn samen met de buurt gebouwd.

2. Functionaliteit

- Lokalen van vroeger zijn veel ruimer dan die in nieuwbouw.

3. Duurzaamheid

- Vanuit PO-raad (bestuur vereniging van alle schoolverenigingen in Nederland) is een routekaart gemaakt voor het verduurzamen scholen. Daarin wordt weergegeven hoeveel CO₂ de scholen uitstoten door energiegebruik. Dat moet naar beneden en daarom moet er volgens de PO-raad gesloopt worden om vervolgens energieneutrale scholen te bouwen.

Mevrouw Meijer heeft dit nader onderzocht en werkt daarin samen met Tim de Jonge van bureau Winket. In dit onderzoek worden alle milieulasten meegenomen in een methode die over de hele levensduur meet (40 jaar). Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt met sloop en nieuwbouw zowel op kostenniveau als milieueffect niveau.

Uit deze rekenmethode blijkt dat sloop en nieuwbouw een grotere aanslag is op het milieu. De berekeningen van de PO-raad kloppen niet, omdat daarbij alleen gekeken wordt naar gebruiksduur en niet naar de lasten die ontstaan door bouw/sloop/afvalverwerking, dit is zogenaamde embodied energy dat verborgen zit in het gebouw. Routekaarten en adviseurs kijken alleen naar energiegebruik bij gebruik van een gebouw, dus gas en licht, maar dat is minder dan het halve verhaal dus ook kijken naar bouw-energie en grondstoffen. Adviseurs die voor sloop/nieuwbouw gaan zijn veelal gelieerd aan de bouwwereld.

NIEUW LEVEN VOOR BESTAANDE SCHOLEN

TOTAAL 10.000 SCHOOLGEBOUWEN PO+VO
WAARVAN CA. 5.000 NAOORLOGS T/M JAREN 80

Algemene Rekenkamer, 2016

NIEUW LEVEN VOOR BESTAANDE SCHOLEN

FUNCTIONALITEIT

De lokalen van 1960 zijn ondenkbaar voor de nieuwbouwbudgetten van 2020

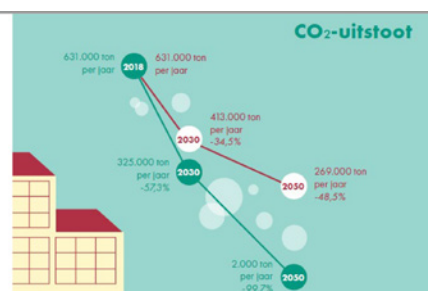
Klaslokaal 1960

Klaslokaal 2020

MEVROUW MEIJERS DUURZAAMHEID

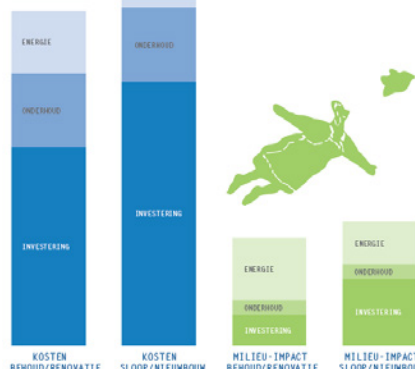
De routekaart vanuit de PO-raad: Energie tijdens gebruik van het gebouw is het probleem

MEVROUW MEIJERS DUURZAAMHEID

REKENMODEL

'MEVROUW MEIJER'

4. Geld

- Verduurzamen is goedkoper, hergebruik is 10 a 25 % voordeliger

Hoe werkt het onderwijshuisvestingsbeleid? Wilma legt uit dat het onderwijshuisvestingsbeleid is gedecentraliseerd, waarbij de gemeenten geld krijgen van de VNG. De gemeente maakt een integraal huisvestingsplan (IHP) voor 5 jaar, daarvoor worden adviesbureaus ingehuurd die de bestaande voorraad scholen inventariseren. Eigenlijk is het bouwjaar van scholen vaak al genoeg reden om te besluiten tot sloop: in 99% van de gevallen wordt gezegd dat de scholen gedateerd zijn, ongeschikt, niet duurzaam, te weinig uitstraling hebben en te duur zijn in exploitatie, dus slopen.

Hoe krijg je meer invloed als erfgoeddeskundige hierop? Volgens Wilma is het belangrijk om ervoor te zorgen dat je bovenop onderwijsplanning zit en de 'gewone' scholen onderdeel maakt van kennis over jong erfgoed. De scholen zijn vaak bijzonder in hun 'standaard zijn'. Benut ook de lage drempel van de school, soms beslaat een school al drie generaties van omwonenden. Benut scholen ook om Post65 erfgoed bekend te maken onder de mensen. En benut de kracht van goede voorbeelden.

Post65-scholen zijn onderbelicht tot nu toe, ze vallen in de grote voorraadbak van voorzieningen.

Onderzoek binnen de 11 steden waar Mevrouw Meijer heeft gewerkt laat de grote ontwerpkracht van architecten in Nederland zien, die van grote waarde is voor deze transformatieopgave. Iedere school kun je transformeren (tot welke onderwijsvorm van ook). Behandel verbouw als nieuwbouw. Zorg dat de scholen niet zomaar gesloopt worden.

Voorbeeld Molenwiek-school in Haarlem, Schalkwijk

In Schalkwijk (32.000 inwoners, 15.000 woningen) stonden 14 naoorlogse scholen op de slooplijst, waaronder 11 scholen waarmee niet veel aan de hand was, en waarvoor kleine adviezen werden opgesteld. Voor vier scholen is ontwerpend onderzoek voorgesteld: bij één voor de buitenruimte, en bij drie voor ontwerpende onderzoekstransformatie van de binnenruimte van de school.

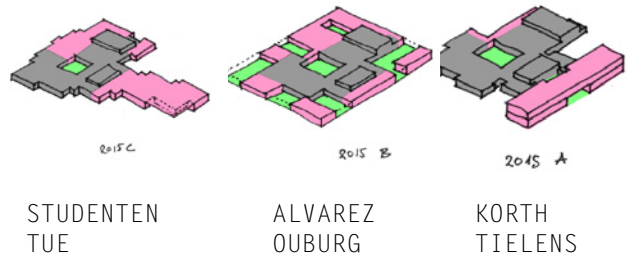
MEVROUW MEIJER IN SCHALKWIJK

ONTWERPEND ONDERZOEK : Molenwiek Dalton

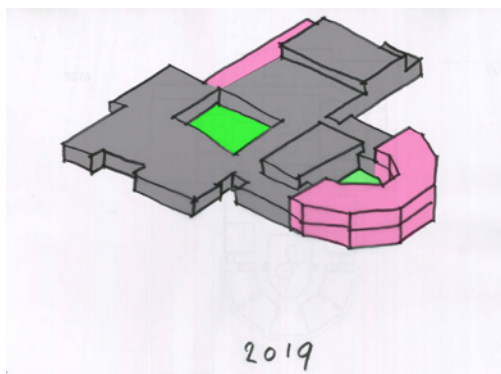
MEVROUW MEIJER IN SCHALKWIJK

DRIE VARIANTEN

De Molenwiek Daltonschool van de architect Wiek Röling, in 1975 ontworpen, ligt in een park. Het doorzicht van de school naar het park is belemmerd door een semipermanente aanbouw. De ingang is nauwelijks te vinden, dat was oorspronkelijk ook niet nodig want de kinderen kwamen lopend vanuit park, dus de entree was niet belangrijk. De lokalen liggen aan een patio, verbonden door schuifdeuren en met een aula met bovenop planten. Drie varianten zijn onderzocht in het ontwerpend onderzoek naar de toekomst van de school: wat kan je met zo'n opgave?

De studenten van de TU Eindhoven maakten het meest conservatieve ontwerp: ze breidden het verder uit met laagbouw, het park in. Alvarez Ouburg architecten hebben het concept van de jaren 70 school naar de toekomst doorgetrokken. In het ontwerp wordt het oorspronkelijke gebouw omlijst door nieuwe bouwdelen waarin alle functies die de wijk nodig heeft zijn ondergebracht. Alle voorzieningen die de school deelt met de wijk zijn op deze manier toegankelijk vanuit het park. Tenslotte heeft

Kort Thielens de ideeën van de jaren 60 (licht, lucht en ruimte) gecombineerd met de jaren 70 school. De school heeft een halfronde aanbouw gekregen met een patio gekoppeld aan de aula, waardoor in de gehele school veel contact is met het groen van het park.

Het uitgevoerde ontwerp van Korth Tielens voor de Molenwiek Daltonschool heeft de Lieven de Key prijs gewonnen en is genomineerd voor zowel de Dutch Design Award als het Schoolgebouw van het jaar 2019.

Vragen

■ *Zijn er variabelen in de kostenberekening van slopen of vernieuwen? Hoe is dat bekeken?*

Wanneer je de kosten berekent van vernieuwen kom je meestal 10/15% voordeliger uit, maar wanneer je echt een bouwtechnisch slecht gebouw hebt, zit je op een omslagpunt. De berekeningen worden steeds opnieuw gedaan bij elk gebouw, het is maatwerk.

■ *In de Florabuurt, Capelle aan de IJssel, worden twee scholen gesloopt in kader van de herontwikkeling van de wijk om inbreiding te bewerkstelligen.*

Er kunnen altijd redenen zijn om naar een andere of nieuwe locatie te gaan, maar het is om alle eerder genoemde redenen belangrijk om de mogelijkheden van transformatie te blijven onderzoeken.

■ *Kun je nog wat vertellen over circulair bouwen?*

Circulair bouwen gaat er in dit geval om dat er al een school is en dan is het bijna nooit nodig om circulair te slopen/bouwen. Vaak wordt geneigd om ingewikkeld

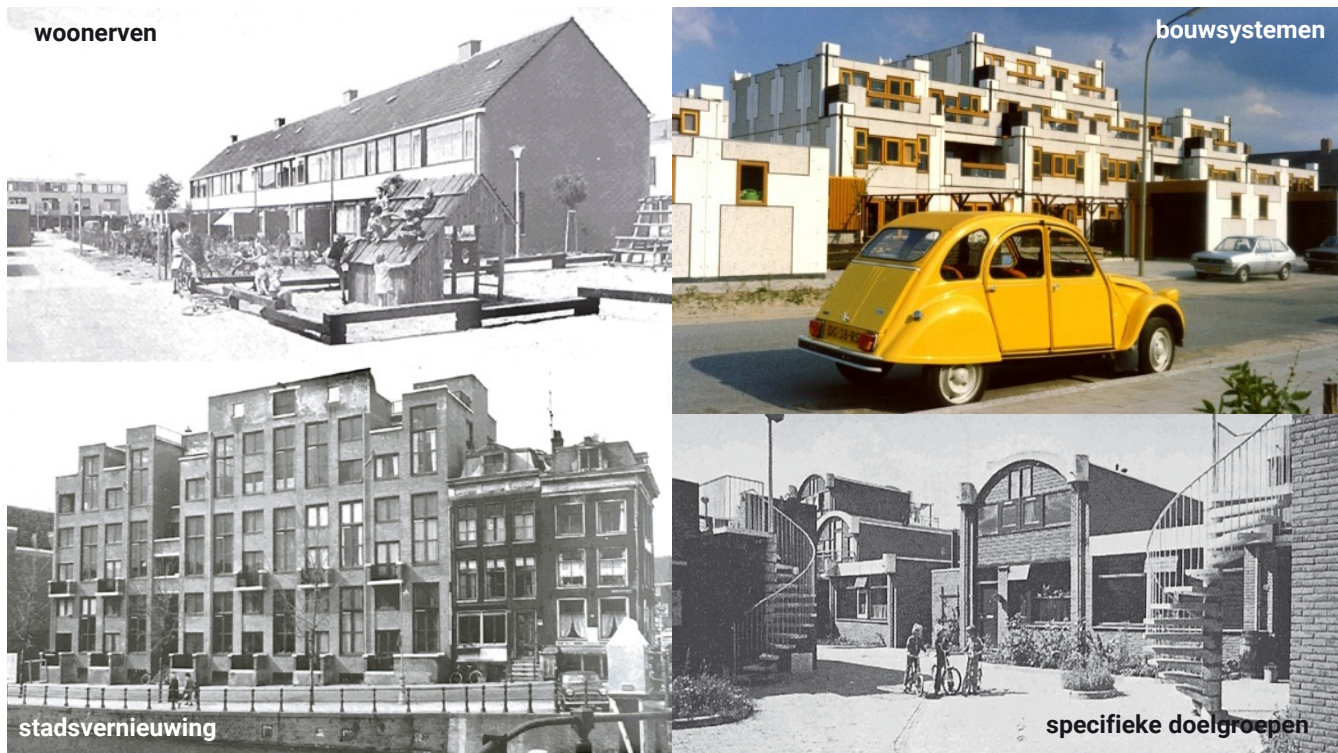
te doen over circulair, maar je moet kijken naar wat je hebt en of dat met een ontwerp is op te lossen, dat is altijd beter dan een nieuw ontwerp realiseren op 'circulaire' wijze.

■ *Je begint met het maken van een cultuurhistorische waardering van een school, maar is dat nooit in het gedrang gekomen bij een transformatie?*

Dat kan het geval zijn, maar we werken zorgvuldig: we laten drie architecten ontwerpend onderzoek doen. Idealiter is er een erfgoeddeskundige van de gemeente betrokken, maar Mevrouw Meijer heeft architecten die zelf ook naar de erfgoedwaarde van het gebouw kijken. De architecten doen het onderzoek en hun ontwerp concentreert zich op de functie van het gebouw. De functie moet centraal staan is het uitgangspunt bij Mevrouw Meijer.

■ *Je noemt het 5-jarenplan dat gemeenten voor scholen ontwikkelen. Maar het lijkt lastig om daartussen te komen, omdat het vaak over heel veel scholen gaat. Hoe kan je zoveel mensen overtuigen van het belang van vernieuwen i.p.v. slopen?*

Het probleem is dat het scholenbeleid gedecentraliseerd is en daarmee de verantwoordelijkheid is van de gemeente. Er is echter geen centraal punt voor kennis over dit onderwerp en dat is jammer. Elke gemeente probeert het wiel opnieuw uit te vinden en levert zich uit aan adviesbureaus, die met een beperkte bril naar de scholen kijken en de gemeenten volgen. In Rotterdam heeft de raad besloten dat alle oude scholen gesloopt worden, tenzij... Dus dan zullen er veel gebouwen gesloopt worden zonder dat er geïnventariseerd is welke scholen van waarde er zijn.

Marcel Barzilay, Barzilay + Ferweda.

De tweede spreker van deze bijeenkomst is Marcel Barzilay, architect en onderzoeker van het bureau Barzilay + Ferweda.

Marcel Barzilay heeft in samenwerking met de RCE een onderzoek gedaan naar Experimentele Woningbouw 1968-1980 in Nederland (www.experimentelewoningbouw.nl/). Vervolgens zijn ze doorgegaan met een onderzoeksprogramma dat is getiteld *Experimentele Woningbouw Revisited*. Daarnaast wordt door het bureau gewerkt aan opdrachten voor gemeentes zoals de Mosterdhof in Duiven-Westervoort en Beijum in Groningen. Marcel geeft aan dat hij in reactie op de monotonie van de huidige woningbouw in de experimentele woningbouw van de revolutionaire jaren 70 een zoektocht naar verandering in zowel het ontwerp als de bouw vindt. Een periode waarin de woningbouw wordt gekenmerkt door een variatie in stedenbouwkundige typologieën zoals woonerven, bouwsystemen, de stadsvernieuwing en bouwen voor specifieke doelgroepen.

Marcel constateert dat veel thema's van de jaren 70 nu weer actueel zijn. Hij doelt hiermee op de verdichtingsopgave, de hernieuwde aandacht voor

bewonersparticipatie en alternatieve woningplaatgronden en de woonprogramma's voor specifieke doelgroepen.

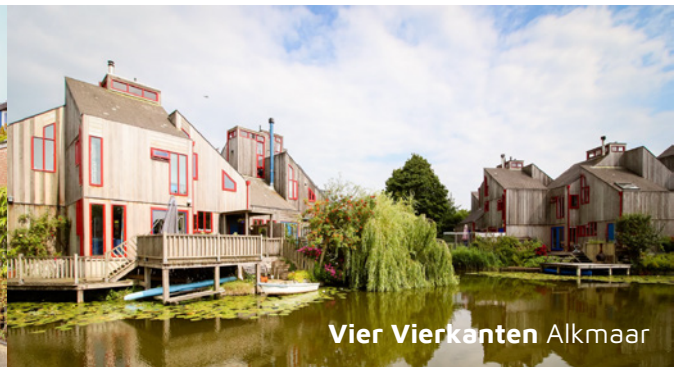
Binnen het vervolgonderzoek *Experimentele Woningbouw Revisited* wordt gekeken naar vier case-studies: De Nieuwe Weerdjes in Arnhem, de Vier Vierkanten in Alkmaar, de Matendreef in Apeldoorn en de Terrasflats Coevering in Geldrop. Bij het onderzoek naar deze cases komt verleden, heden en de toekomst aan de orde. Het onderzoek wordt gedaan samen met direct betrokkenen, zoals gebouw-eigenaren, vertegenwoordigers van gemeenten, bewoners en architecten die gewerkt hebben aan de oorspronkelijke plannen. Met ontwerpend onderzoek en workshops worden toekomstscenario's en kanskaarten ontwikkeld.

Het programma heeft twee doelstellingen:

- Inspiratie voor de huidige praktijk
- Lessen voor de transformatieopgave van het Post65 erfgoed, dat 25% van de totale Nederlandse woningvoorraad betreft.

De Nieuwe Weerdjes Arnhem

Vier Vierkanten Alkmaar

4 CASESTUDIES | verleden, tot heden, toekomst

Matendreef Apeldoorn

Terrasflats Coevering Geldrop

particuliere woningeigenaar

Voor het transformeren van de jaren 70 wijken zijn volgens Marcel een aantal actuele aandachtspunten van belang, namelijk de grote parkeerdruk, de sleetsheid van de openbare ruimte, het particuliere eigendom en ten slotte de verduurzaming, die op eigen tempo en naar draagkracht moet plaatsvinden.

Uit het onderzoek komt een viertal lessen voor transformatie voort en Marcel licht deze toe.

1. Onderzoek en vertel het oorspronkelijke narratief van het project, want dat draagt bij aan de trots en positieve waardering van stakeholders, eigenaren en bewoners.

Een voorbeeld daarvan is De Nieuwe Weerdjes, Arnhem, waarvan het bestemmingsplan uit 2015 gebaseerd was op dat uit 1950, toen het gebied een

industriële functie had gekregen. De ontwikkeling van De Nieuwe Weerdjes als woonwijk is echter het resultaat van bewonersprotesten uit de jaren 70. Gemeente en corporaties zijn vergeten dat hier grote bewonersprotesten waren tegen de monofunctionele economische plannen van deze zone. Het was een participatieproject avant-la-lettre. Het hele stadsdeel is in de jaren 70 ontwikkeld door een Stichting, waarin zowel de gemeente, de corporaties, ABP als investeerder, alsook de bewoners met een stem vertegenwoordigd waren. De Nieuwe Weerdjes was het eerste project dat op deze manier is gerealiseerd, ontworpen door Van de Broek en Bakema. De woningcorporatie en de gemeente ontdekten dit stuk geschiedenis van de stad, dat vervolgens een inspiratie is geworden voor de toekomst. De gemeente heeft met hulp van professionals een nieuw bestemmingsplan ontwikkeld, met behoud van de woonfunctie.

Nog een voorbeeld is de Mosterdhof, Westervoort, een wijk met een negatief imago, maar door het vertellen van de geschiedenis van de plek is een nieuwe impuls gegeven aan de transformatie en vernieuwing van de wijk. Dit is voor veel bewoners heel belangrijk gebleken, want zij zijn nu trots op hun wijk.

Historie Nieuwe Weerdjes

Bij deze les hoort ook het weerleggen van de negatieve connotatie die aan de benaming 'Bloemkoolwijk' kleeft. De Post65 wijk Beijum in Groningen heeft bijvoorbeeld allerlei verschillende straatprofielen, verschillende verkavelingspatronen en parkeeroplossingen en een voortdurende afwisseling in privé en openbaar gebied. Dit levert een grote diversiteit in het woningaanbod op, waardoor het een stadsdeel voor iedereen wordt. Met name de wijken van midden jaren 70 zijn enorm gevarieerd met expliciete stijlen gebaseerd op verschillende opvattingen.

2. Aansluiten bij de ontwerpthema's van toen, geeft kansen voor behoud door ontwikkeling.

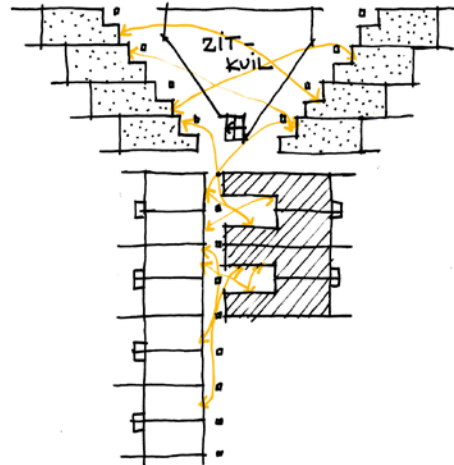
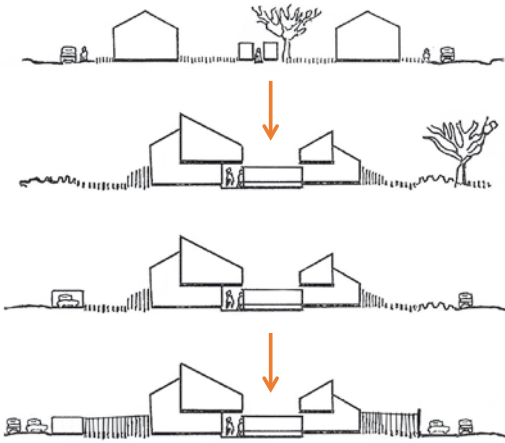
De Nieuwe Weerdjes, Arnhem heeft een grote diversiteit aan woningen voor allerlei huishoudens. Dóór bewoners, vóór bewoners was daar het motto met woningen die bijna op elk individueel gezin afgestemd waren. De woningcorporatie werd enthousiast door dit motto en ging inzetten op een magic mix. Daarbinnen zijn ook woningen voor een zorgorganisatie gerealiseerd en woningen voor een begeleid wonenproject. Aansluiting op het thema woningdiversiteit heeft in deze wijk dus geleid tot een inspiratie om te komen tot woningen met o.a. een zorgbestemming.

Een ander ontwerpthema was het ideaal van een inclusieve samenleving, en een ontwerp gericht

op ontmoeting. Ook hiervoor is de Mosterdhof, Westervoort een voorbeeld. Het oorspronkelijke experiment betreft hier de wens van de architect om een wijk voor iedereen (rijk – arm, oud – jong) te bouwen. Dit is een 'stempel' geworden waarin een soort omkering van het wederopbouw straatprofiel (woningen aan de straat, bergingen aan gegroepeerd aan de achterkant) is opgenomen. Dit betekent dat er een wandelstraat is ontstaan waaraan patiowoningen, rijwoningen en gestaffelde herenhuizen als een eenheid werden gebouwd. De wandelstraat vormde een plek voor ontmoeting.

Dit ontmoetingsplein is vervolgens ingezet als drager voor wijkvernieuwing, die zich niet alleen op ontmoeting richtte maar ook op verduurzaming. Door bij dit complex ook in te zetten op een magic mix, waar zowel ouderen en jongeren elkaar ontmoeten, kan dit project gezien worden als een voorbeeld van het ideaal van een inclusieve samenleving.

Mosterdhof

3. Versterk de ontwerp oplossingen van toen en corrigeer omissies, zodat het ontwerp weer leesbaar wordt en bruikbaar blijft.

Het oorspronkelijke landschap was bij Beijum in Groningen de drager van het stedenbouwkundig plan. Het doel was om iedere bewoner aan een stukje van dat landschap te laten wonen, maar dit is niet meer zichtbaar in de hoofdstructuur die als leidraad voor de wijk fungeert. Groen, water en cultuurhistorische structuur zijn niet meer leesbaar. Door de ontbrekende schakels met water en groen opnieuw aan te leggen, wordt het oorspronkelijke raamwerk versterkt. Dus de les hier is: zoek en herstel de verbinding.

Bij de derde les hoort het versterken van de identiteit van het project. In de architectuur zijn er wat betreft ontwerp, materiaal en structuur veel mogelijkheden. Maak bij wijkverbetering het onderscheid tussen de buurten juist sterker.

Bij de Mosterdhof was het ontwerp zo introvert, naar de wandelstraat gericht, dat er niet was nagedacht over de route naar de woning. Daardoor ontstond

het probleem van de vindbaarheid van de woning. Bij de wijkverbetering is voorgesteld de groenstrook die rondom het project was aangelegd duidelijker te maken. De groene ring werd daarmee de 'voorkant' van de wijk.

versterk het raamwerk

Beijum Groningen

4. Voeg een nieuwe laag toe aan de bestaande stad.

Bij het werken in de bestaande stad moeten we die bestaande stad als uitgangspunt nemen.

Doordat er in de Post65 wijken steeds meer particulier bezit aanwezig is i.p.v. huurwoningen, is er geen centrale onderhoudsstrategie voor groen, schilderwerk, kleur etc. Iedere bewoner heeft zijn/haar eigen prioriteiten t.a.v. verduurzaming en vernieuwing. Dit moet gefaciliteerd worden. Door versnipperd bezit gebeuren alle ingrepen op particulier niveau. De wensen van de particulieren zal je moeten faciliteren. Daarom betekent het werken in de Post65 wijken: werken op kleine korrel.

Verrommeling door particulier bezit: bij sommige wijken ziet dit er lelijk uit, bij andere wijken kan het prima, want het ene woningtype kan er beter tegen dan het andere. In Westervoort was het oorspronkelijk besloten om diversiteit in de wijk toe te laten en je vindt nu alle kleuren terug in het schilderwerk van de gevels. Het is ook belangrijk om de eigen wensen van bewoners te respecteren.

Vragen:

- *De eerste vraag richt zich op de stelling van Marcel dat verlies van eenheid geen probleem is en dat dat hoort bij de diversiteit van bewoners van de wijk. Over het algemeen wordt het effect van rommeligheid door versnippering van het eigendom door gemeenten echter als iets negatiefs gezien. Moet je de verrommeling gewoon accepteren?*

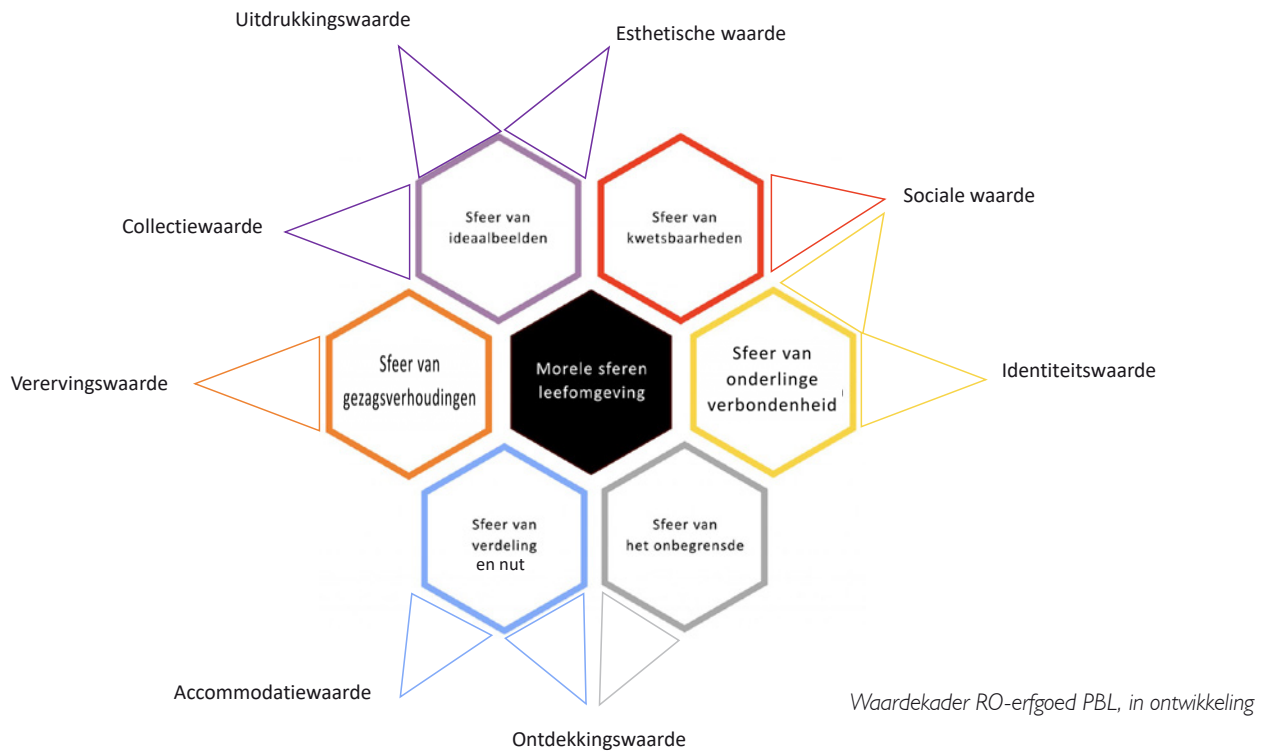
Marcel reageert door te stellen dat dit de realiteit is en het weerspiegelt de behoefte van mensen. Dit is een consequentie van particulier eigenaarschap. Het is geen onwil van de eigenaren om een rommelig beeld te creëren, maar het wordt veroorzaakt door de (beperkte) mogelijkheden die een particulier heeft. Marcel geeft aan dat handhaving hierop moeilijk is. Om dit in goede banen te leiden, moet bewustwording gecreëerd worden bij de eigenaren en betrokkenheid van de bewoners moet gestimuleerd worden. Misschien is het mogelijk een flexibel raamwerk te vinden waarbinnen de vrijheid van de bewoners in goede banen kan worden geleid. Wanneer vervolgens op zoek gegaan wordt naar de grootste oorzaak van verrommeling, zoals bijvoorbeeld de kleur van het boeiboord, dan kunnen de bewoners daarop gewezen worden. Bij de Regenboogbuurt in Almere zijn juist de bewoners opgestaan om de identiteit van de wijk, de kleuren, te behouden. Bij dit alles zijn de financiële mogelijkheden van de bewoner een belangrijk uitgangspunt.

- *Ook in Capelle ad IJssel is de sleetsheid van de wijken in combinatie met de verduurzamingsopgave aan de orde. Nu zijn er al initiatieven van bewoners waarbij men een nieuwe schil om de woningen wil bouwen. In veel delen van de wijken is dat moeilijk uit te voeren en zou er eigenlijk beleid gewenst zijn om de uitvoering te kunnen reguleren. Maar hoe zet je dergelijk beleid op als gemeente en hoe kan je het vastleggen?*

Hiervoor kan een Beeldkwaliteitsplan worden opgesteld, maar in de praktijk is dat nog steeds alleen een plan, waarvan uitvoering ingewikkeld is. Ook hiervoor is het wellicht mogelijk op zoek te gaan naar een raamwerk, waarbij de eigenaar de vrijheid heeft om het op een eigen manier in te vullen. Hiertoe moet

het gesprek worden aangegaan met bewoners en dat is vaak erg lastig als het om particulier bezit gaat met veel verschillende eigenaren. Het is belangrijk hier nader onderzoek naar te doen.

Like Bijlsma, Planbureau voor de Leefomgeving

De derde spreker is Like Bijlsma van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), werkzaam als stedenbouwkundige bij de sector Ruimtelijke Ordening en Leefomgevingskwaliteit.

Like presenteert de studie Brede Waardering Ruimtelijke Ordening Erfgoed, die momenteel door het Planbureau wordt uitgevoerd. Ze richt zich in deze presentatie op de wijk Lunetten in Utrecht, een van de cases van de studie. Binnen de cases die zijn gebruikt in de studie staan verduurzaming, mobiliteitsopgaven en energieaanpassing van de woningen centraal, maar het bredere kader van de studie is een onderzoek naar de waardering van erfgoed door bewoners.

De studie wordt uitgevoerd samen met een team van collega's van het PBL. Het team bestaat naast Like uit stedenbouwkundige Anton van Hoorn, bestuurskundige Joost Tennekes en economen Gusta Renes en Frans Schilder. Het doel van de studie is de waardering van erfgoed te relateren aan een maatschappelijke kosten/baten analyse. Het is in ieder geval een poging daartoe, want de maatschappelijke baten van erfgoed zijn vaak PM-posten binnen de logica van economen, maar door benoeming van maatschappelijke waarden kan de discussie over dat

soort waarden en het behoud ervan aangezwengeld worden.

De vraag die ten grondslag ligt aan het onderzoek is: wat zijn de belangrijkste dimensies en elementen van de waardering door burgers en experts van erfgoed in hun woonomgeving en hoe kunnen we vervolgens hierop doorontwerpen? Eerst wordt onderzoek gedaan naar verschillende waarderingssystemen, waarna vervolgens samen met ontwerp- en onderzoeksbureau Must ontwerpen worden gemaakt met verschillende varianten.

De manier om waarden in kaart te brengen binnen deze studie is afgeleid van het 'Waardekader Leefomgeving' dat door W.W. Buunk en L.C.M. van der Weide in 2012 is ontwikkeld (publicatie: *Het politieke landschap van ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling*). Zij bekijken aspecten van ruimtelijke ordening in verschillende sferen: waarom is iets belangrijk voor je? Wat is je ideaalbeeld? Is dat harmonisch of vind je het juist fantastisch omdat het onbegrensd is? Uit eerder onderzoek blijkt dat bewoners van de sfeer van onbegrensdheid houden en dat beleidsmakers juist meer houden van de sfeer van nut en verdeling. Het doel van het Waardekader is om begrip te krijgen hebben voor de motivaties van de ander.

Argumenten in morele sfeer van...	Waarden van erfgoed	Essentiële vraag
Sfeer van ideaalbeelden	Representatiewaarde	Is dit een 'echte'.... [Berlage, Rietveld]? Is het een 'typische' ... [wipstellingmolen, modernistisch kantoor]? Staat het 'symbool voor...'? Kan het een selfie worden?
	Esthetische waarde	Ervaar ik het als mooi, aangenaam, als iets dat mijn aandacht trekt? Is het mooi verouderd?
	Collectiewaarde	Heb ik hier al een ander exemplaar van?
Sfeer van onderlinge verbondenheid	Identiteitswaarde	Welke verhalen horen hierbij?
	Sociale waarde	Wie, welke gemeenschap ontmoet ik hier?
Sfeer van kwetsbaarheid		Kan ik me hier geborgen, veilig, op mezelf voelen?
	Verervingswaarde	Moet ik dit in bescherming nemen tegen vernietiging?
Sfeer van gezag		Is het wel aan ons om het te laten vergaan?
Sfeer van het onbegrensde	Ontdekkingswaarde	Welke spannende dingen liggen hier wel niet allemaal in het verschiet?
Sfeer van verdeling en nut		Hoe te vermijden dat ik deze vindplaats, deze bron van kennis, aantast?
	Accommodatiewaarde	Voor welke type activiteiten is het gebouw fysiek en geografisch (d.w.z. als space) geschikt?

Waardekader RO-erfgoed PBL, in ontwikkeling

Vanuit het 'Waardekader Leefomgeving' is een verbinding gemaakt met erfgoedaspecten en dat heeft het 'Waardekader RO-erfgoed' opgeleverd. Dit is nog in ontwikkeling.

Binnen het Waardekader RO-erfgoed worden de volgende sferen onderscheiden:

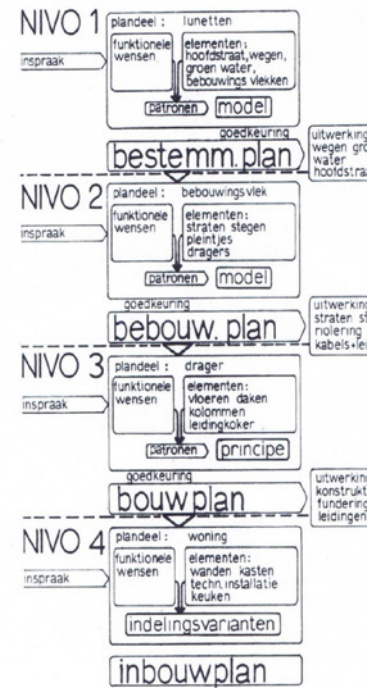
- Sfeer van Ideaalbeelden (representatie, esthetisch, collectie)
- Sfeer van Onderlinge Verbondenheid (identiteit)
- Sfeer van Kwetsbaarheid
- Sfeer van Gezag
- Sfeer van Het Onbegrensde
- Sfeer van Verdeling en Nut

In bijgaand schema wordt toegelicht wat er met deze sferen wordt bedoeld en welke vraagstelling erbij hoort. Door deze sferen toe te passen op de stakeholders in het proces, wordt volgens dit schema duidelijk welke prioriteiten en voorkeuren stakeholders hebben. De erfgoedsector richt zich bijvoorbeeld op collectiewaarde, terwijl ook de sociale waarde in hun aandachtsveld begint te komen. Voor bewoners zijn bijvoorbeeld accommodatiewaarde en ontdekkingswaarde belangrijker.

Met dit theoretische kader worden drie casestudies onderzocht die op het grensvlak van erfgoed en ruimtelijke ordening liggen: de wijk Lunetten, het landschap Geelders en de kerk in Volkel. Bijvoorbeeld een grachtenpand is het logisch om vanuit erfgoed een waardering te geven, bij deze cases echter niet. Het gaat nu om nieuwe soorten van erfgoed die een meer 'normaal' onderdeel van de maatschappij zijn. Voor dit soort erfgoed moeten nieuwe manieren van waarderen worden gevonden, zodat erover gepraat en uitgewisseld kan worden.

Deze presentatie richt zich op de *Casus Lunetten*.

Lunetten is een nieuwbouwwijk aan de oostkant van Utrecht, ingeklemd tussen snelwegen en grenzend aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie, dat op de lijst van Unesco werelderfgoed staat. De wijk is eind jaren 70, begin jaren 80 gebouwd in samenspraak met de toekomstige bewoners. De SAR methode werd bij de planning gebruikt, waarbij inspraak een belangrijke rol speelt. Het centrale gedeelte is op die manier gepland door bureau Kokon. Deze nieuwe manier van ontwikkelen kwam voort uit een studentenbeweging die zich vanuit de stadsvernieuwing zijn gaan bemoeien met de nieuwe wijk Lunetten. Die

beweging heeft ervoor gezorgd dat uitgaande van het oorspronkelijke landschap is gepland en gebouwd. De landschappelijke artefacten en ecologie van het gebied hebben het stedenbouwkundig plan gestructureerd. Er is niet lukraak opgehoogd en bebouwd.

Het huidige Lunetten heeft een centrale as met een gracht met allerlei voorzieningen, die loopt van het station naar het centrum van Utrecht. Maatschappelijke voorzieningen zijn in het buurtcentrum de Muskaton ondergebracht, waarvan ook een theaterzaal onderdeel is. De wijk bevat hoogbouw en middelhoogbouw maar ook veel laagbouw met gespikkeld eigendom. Tevens zijn er bijzondere woonvormen te vinden, zoals HAT-eenheden en er is soms in vijf lagen hoog gebouwd.

Lunetten, Utrecht, eind jaren 70 begin jaren 80

Drie scenario's

De ontwerpstudie die in samenwerking met MUST is uitgevoerd heeft als doel om de waarden van Lunetten te ontdekken. Hiervoor zijn twee bewonersavonden georganiseerd, waarbij de bewoners werden gevraagd naar hun favoriete plekken, hoe ze de wijk gebruiken en welke elementen in de wijk waardevol voor hen zijn.

Uit de uitkomst van dit waardenonderzoek wordt duidelijk dat er een verschil is in de waardering van de (cultuurhistorische) experts en de bewoners.

De experts vinden identiteits- en collectiewaarde belangrijk, zoals de Nieuwe Hollandse waterlinie, de Muskaton en de Experimentele Woningbouw. De bewoners richten zich meer op de sociale waarde en ook op de wijkvoorziening Muskaton; ze willen echter soms ook de gemeenschap vermijden en alleen zijn in het groen en dat is meer onderdeel van ontdekkingswaarde (Sfeer van het Onbegrensde).

Ontwerpschetsen

scenario 1: Business as usual

- **Ouderen langer thuis.**
- **Toename elektrische auto's**
- **Meer commercie in groen**
- **Meer privébezit**
- **Minder gemeentelijke inzet**
- **Meer koop**

Vervolgens zijn aan de hand van de waardering elementen voor de toekomstscenario's bepaald. Zo willen de experts aandacht voor het oude Lunetten, landschappelijke structuren en de architectonische aspecten van de wijk, en de bewoners zijn veel meer gericht op groen, hechten waarde aan hun eigen woning (niet op esthetisch niveau), maar willen ook een plek om samen te komen.

Toekomstdoelen die een vaststaand onderdeel zijn van de scenario's zijn verduurzaming van de huizenvoorraad (vooral isoleren), verduurzaming van mobiliteit (fossielvrij, elektrische auto's, deelmobiliteit) en aandacht voor de demografische transitie die eraan komt (langer thuis wonen voor ouderen).

Drie scenario's zijn vervolgens uitgewerkt voor drie locaties in Lunetten. Woonvlek 4 die zich richt op een coöperatief project met experimentele woningen, Woonvlek II met een gemixte functie en Centrum, dat het winkelcentrum en het buurtcentrum Musketon omvat en zich ook richt op het tussenliggende gebied.

Scenario I is het scenario dat Business As Usual (BAU) is genoemd. Het omvat meer elektrische automobilititeit en parkeren, minder sociale woningbouw, meer privaat eigendom en isolatie op het individuele niveau vanwege meer privaat eigendom. Het Centrum krijgt

een groter gezondheidscentrum, het parkeren vindt op straat en in de hofjes plaats, er komen grote supermarkten in het winkelcentrum en de renovatie van de woningen wordt door particulieren gedaan. Het bestaande centrum wordt opgepimpt met commerciële voorzieningen. Het beheer van tuinen is uitgegeven aan de privé-eigenaren.

Ontwerpschetsen

scenario 2: Materiele erfgoedwaarde

MUST 12

- **Terug naar hoe het 'hoort te zijn'**
- **Behoud oorspronkelijke architectuur.**
- **Minder ruimte voor auto's.**
- **Meer ruimte voor spelen**

Scenario 2 is dat van de Materiële Erfgoedwaarde. Dit scenario gaat uit van een klassieke opvatting over erfgoed, waarbij historische elementen worden behouden. Binnen de schil wordt teruggebouwd naar het plan van de jaren 70 en 80. Vanuit een nadruk op de collectiewaarde en esthetische waarde worden de hofjes gerestaureerd naar originele staat. Er komen minder auto's (deelauto's) en de openbare ruimte wordt door de gemeente beheerd.

Dit scenario gaat terug naar hoe het originele plan in materialen en kleurstelling was opgebouwd. Er komt meer ruimte om te spelen en meer groen. Binnen het bestaande casco van het winkelcentrum wordt het idee van de kleine buurtwinkeltjes teruggehaald. De renovatie van de woongebouwen vindt in eenheid en door corporaties plaats en de publieke routes komen weer terug. De in de loop der tijd uitgegeven tuinen worden weer teruggehaald in publiek beheer. De oorspronkelijke architectuur wordt behouden en het Randpark komt ook in publiek beheer.

Ontwerpschetsen

scenario 3: Sociale erfgoedwaarde

- **Versterken sociale cohesie**
- **Meer collectiviteit**
- **Minder ruimte auto's.**
- **Meer ruimte voor spelen**
- **Deeconomie & buurtbus**

MUST 15

Scenario 3 is gericht op Sociale Erfgoedwaarde. Vanwege hoge sociale waarde en identiteitswaarde wordt er in dit scenario veel gedaan en ontwikkeld via collectieven. De woningen en mobiliteit worden per hofje aangepakt. Het scenario richt zich op de kracht van de bewoners en wat zij waarderen. Dat betekent meer collectiviteit, minder ruimte voor auto's, meer ruimte voor spelen en de deeleconomie wordt gestimuleerd. Er is een buurtbus en er worden plekken gecreëerd om te tuinieren en te spelen. Het buurtcentrum de Musketon wordt een 'volkspaleis' en per hofje of rijtje woningen wordt door de eigenaren zelf bedacht hoe de woningen worden geïsoleerd. Ook de openbare ruimte komt in eigen beheer, evenals het Randpark. Het winkelen komt terug naar de buurt met buurtwinkels. Dit scenario versterkt de sociale cohesie.

Feedback

De feedback van de bewoners liet zien dat groene rondjes kunnen lopen en het bezit van een auto belangrijk zijn. Een gecoördineerde aanpak van de woningen vindt men niet van groot belang, er mag zelfs ook gesloopt worden. Men wil liever geen hoogbouw, maar juist dat er kleinschalig gebouwd wordt. Daarbij is het opmerkelijk dat vijf bouwlagen niet als hoogbouw wordt beschouwd. Verder is de kleinschaligheid en de dorps sfeer belangrijk en het gemeenschapscentrum speelt daar een grote rol in.

Van onderzoek naar instrument

Het ontwerp geeft het PBL inzicht in de onderdelen en de waarden die de bewoners van belang vinden en de samenhang daartussen. Geconcludeerd kan worden dat het PBL zelf vanuit een bepaalde opvatting aan het denken is die niet altijd overeenkomt met die van de bewoners.

Het ontwerp van de drie scenario's is niet gericht op het ontwikkelen van drie goede beleidsalternatieven, maar op het zichtbaar maken van de extremen om de waarden en elementen goed in beeld te krijgen.

Het ontwerp is een alternatief middel om de ingrepen te bediscussiëren en evalueren met verschillende participanten, om te kijken wat de meest gedeelde waarden zijn en waar meningen uiteen lopen. Het is een stap in de richting van participatief ontwerpen.

Deze scenario's moeten nu worden vertaald naar een maatschappelijke kosten-baten analyse zoals is aangegeven in het begin.

Vragen:

■ *Waren het heel actieve bewoners in Lunetten?*

We hebben uiteindelijk -door corona- niet veel burgers kunnen spreken. Er waren vooral oudere bewoners die meededen en we constateerden een groot verschil in waardering door oude en nieuwe bewoners. De nieuwe bewoners zijn minder op sociale elementen gericht. Dat komt ook tot uiting in het Business As Usual scenario en wordt dus op die manier meegenomen in het onderzoek.

■ *Gingen de mensen in de loop van het proces anders naar hun eigen buurt kijken?*

De oudere bewoners zijn misschien wel meer expert dan de erfgoeddeskundige van de gemeente. Ze zijn heel betrokken en hebben soms de wijk bedacht en geparticipeerd in het plan. Dit leverde een heel bijzondere situatie op. Bij de presentatie van de MUST analyses gingen bewoners meer naar het groen kijken, omdat het eerder meestal over het niveau van gebouwen ging, maar nu ook groen aan de orde kwam.

Algemene vragen naar aanleiding van de bijeenkomst:

- *Bestaat er een technisch compendium voor verduurzaming van de jaren 70 woning? Welke technieken horen er bij beton-, baksteen- of houtskeletbouw van woningen uit die periode? Er is behoefte aan verduurzaming en er is een enorme golf van bedrijven die zich hierop stort, maar is er een centraal geregelde manier/boekje/ handreiking om te verduurzamen?*

Nee dat bestaat niet, Marcel Barzilay heeft in Westervoort wel een methode voorgesteld en dat krijgt landelijk ook wat meer aandacht. Zijn methode omhelst het opstellen van het individuele wonings-verduurzamingsplan; dat is een stappenplan voor het verduurzamen door eigenaren op individueel woningniveau. In drie stappen kunnen ze hun woning aardgasvrij maken. De belangrijkste stap is isoleren. Zijn observatie is dat de verduurzaming van jaren 70 woningen technisch (standaard baksteenwoning) makkelijker is omdat de bouwkwaliteit een stuk beter is dan bijvoorbeeld de jaren 60 systeembouw. Bijvoorbeeld: het toepassen van spouwisolatie van buitenmuren en het vullen van kruipruimte kan al vaak een label B opleveren.

Vanaf eind jaren 70 ontstond de eerste aandacht voor verduurzaming in de bouw, waardoor hieraan toen al aandacht werd besteed bij de bouw, bijvoorbeeld met isolatie. Er worden nu ook experimenten in verduurzaming opgezet die betrekking hebben op woningen waarbij in het verleden specifieke plaatmaterialen of cascobetonpanelen zijn toegepast. Hier is de opgave van verduurzaming veel ingewikkelder, door grote koudebruggen en toepassing van slechte materialen.

Anita Blom vult aan dat het RCE aan de TU Delft opdracht heeft gegeven om onderzoek te doen naar verduurzaming van het Post65 erfgoed. Dit gaat 2,5 jaar duren en het RCE wil ook het Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK) erbij betrekken. Ook vanuit BZK is er veel belangstelling voor het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad. De aandacht richt zich op het voorkomen van sloop/nieuwbouw en juist het verbeteren van de woningen. RCE hoopt op een samenwerking met BZK, mede

omdat BZK graag goede voorbeelden wil stimuleren. Ook Platform 31 is aangehaakt en doet onderzoek naar bouwsystemen.

Voor deelnemende Groeikernen is het goed om te gaan onderzoeken wat het verduurzamingsbeleid is binnen de gemeente en waar dan tegenaan gelopen wordt. Wellicht is dit een onderwerp voor de volgende reeks.

BIJEENKOMST #3

GEMEENTELIJK BELEID VOOR POST65 ERFGOED

19 januari 2021

Tijdens de derde en laatste bijeenkomst van deze reeks is aan de orde hoe gemeenten omgaan met Post65 gebouwen en stadsdelen in het licht van behoud en transformatie. Hoe vestigt de gemeente aandacht op deze generatie erfgoed en maakt ze het denken erover toegankelijk voor bewoners en geïnteresseerden? Is er beleid geformuleerd m.b.t. Post65 erfgoed? Hoe is dit beleid verankerd in de omgevingsvisie die elke gemeente in het kader van de nieuwe Omgevingswet moet formuleren?

Tijdens deze bijeenkomst presenteren vertegenwoordigers van de gemeenten Amsterdam, Utrecht en Rotterdam hun beleid ten aanzien van het Post65 erfgoed, aangevuld met een presentatie van Zoetermeer, die onlangs is gestart met de inventarisatie.

Jouke van der Werf, Gebiedsadviseur Gemeente Amsterdam

De eerste spreker is architectuurhistoricus Jouke van der Werf van 'Bureau op het Plein'. Hij is Gebiedsadviseur van de Gemeente Amsterdam, en in die hoedanigheid bezig met waarderingskaarten. Jouke zit bovendien in de welstandscommissie van Almere.

Erfgoedbeleid Post65 Amsterdam: traditioneel of nieuw?

De context van het oorspronkelijke monumentenbeleid en dat van het Post65 erfgoed is verschillend. Ooit is Jouke samen met Jeroen Schilt begonnen met het Post65 beleid in Amsterdam door te gaan selecteren en waarderingskaarten te gaan maken. Daar kwam vervolgens een lijst uit en die werd gepresenteerd aan de bewoners, die boos werden omdat ze er niet bij betrokken waren. Nu streven we naar een andere manier van het waarderen en selecteren van het erfgoed in Amsterdam. Er is intensief contact met de Bond Heemschut en de bewoners, maar ook met de oorspronkelijke ontwerpers en architecten. Ook in Amsterdam wordt de vraag gesteld: Hoe gaan we om met het 'nieuwe' erfgoed en hoe gaan we het waarderen en selecteren?

Het aanwijzen van Post65 monumenten kan gedaan worden volgens de 'traditionele' erfgoed aanpak. Een voorbeeld daarvan is de NMB-bank (Alberts en Van Huut, 1987), waarbij op het moment dat het gebouw een nieuwe eigenaar kreeg de vraag werd gesteld: is het eigenlijk niet een monument? De gemeente besloot, in samenspraak met Heemschut, het gebouw inderdaad als een monument te beschouwen. De nieuwe eigenaar was daar niet blij mee, maar tijdens het transformatieproces werd de bank door de gemeente toch als monument aangewezen. Stadsdeel Zuid-Oost is nu heel trots op dit eerste monument en uiteindelijk ging de eigenaar juist adverteren met

de monumentenstatus. Dit gebeurt vaker: na een moeizaam proces is men uiteindelijk toch trots.

Hoe ga je aan de slag?

Voor de communicatie met de eigenaar is door de gemeente een afwegingskader ontwikkeld met betrekking tot de waardering en transformatie van het betreffende gebouw. Met dat afwegingskader kan in een gesprek met de eigenaar besproken worden welke waardering wordt gegeven aan de verschillende elementen en de context van het object. Zo kan een hoge waarde, een positieve waarde of indifferente waarde worden gegeven aan de architectuur, de stedenbouw, het interieur of de cultuurhistorie. Daarnaast zijn bij het Post65 erfgoed vaak de architecten nog in leven, zodat je met hen in gesprek kunt gaan.

Traditioneel gezien wordt begonnen op het hogere ruimtelijke schaalniveau en worden eerst de wijken gewaardeerd, zodat duidelijk is wat de stedenbouwkundige context is. Daarna bekijken we welke gebouwen in aanmerking komen voor een monumentenstatus. Dit is gebeurd bij de 19de eeuwse gordel, de 20-40 gordel en de AUP-wijken. En dit is ook de voorgestelde lijn voor het Post65 erfgoed.

Ook Bond Heemschut is met Post65 erfgoed bezig en heeft al een lijst gemaakt voor Amsterdam, getiteld 'Post'65 architectuur 1966-1990 in Amsterdam'. Er zijn 100 mogelijke aanwijzingen door Heemschut geselecteerd en we zijn als gemeente intensief met Heemschut in gesprek. Jouke geeft aan dat de gemeente zichzelf een beetje op de achtergrond houdt als het gaat om de selectie.

Een voorbeeld van een geval waarin de gemeente zich toch gedwongen ziet om een duidelijke rol te spelen bij de selectie zijn de speelplaatsen van Aldo van Eyck, waarvan er meer dan 700 zijn geweest in Amsterdam. De speelplaatsen kunnen niet via het bestemmingsplan aangewezen worden als erfgoed, omdat in de openbare ruimte veel vergunningsvrij is. Dat betekent dat de speelplaatsen toch op een traditionele manier beschermd moeten worden. Hier speelt tegelijkertijd de context van de buurt mee, want elke buurt heeft een verschillende waardering voor mogelijke monumenten/gebouwen. De

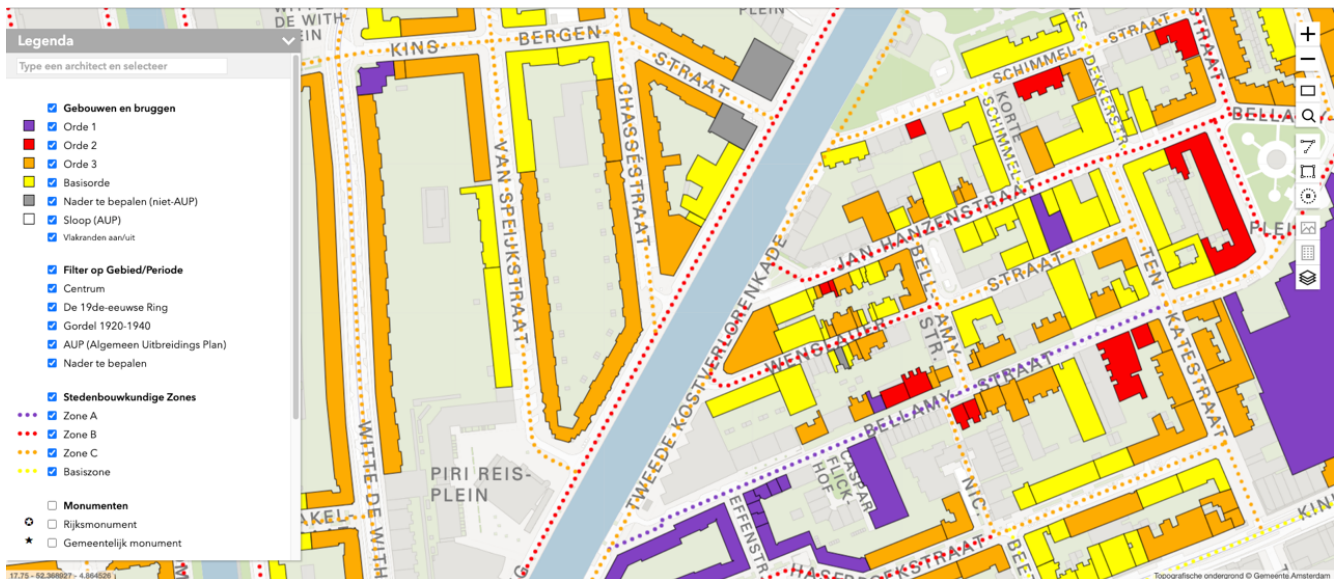
NMB bank, Alberts en Van Huut, 1987

Post'65 architectuur 1966-1990 in Amsterdam

De speelplaatsen van Aldo van Eyck

Waarderingskaart 19de eeuwse Ring en Gordel '20-'40: waardering van architectuur in orden en straten in zones

speelplaatsen, die zich vaak in 'ontwikkelbuurten' bevinden met veel sociale problematiek, gaan vaak op de schop. Juist daarom is het belangrijk om te streven naar behoud of transformatie zodat ze een nieuw leven krijgen volgens het gedachtegoed van Aldo van Eijk.

Ten behoeve van het waarderen van grotere gebieden worden cultuurhistorische verkenningen voor bestemmingsplannen door de gemeente zelf geschreven. Opmerkelijk en controversieel was de situatie rond het IJ-plein in Amsterdam Noord, waar bewoners zelf het initiatief hebben genomen om de status van beschermd stadsgezicht te verkrijgen. Dit typisch jaren 80 plan van OMA is een mooi voorbeeld van een inbreiding in de stad en de gemeente was het uiteindelijk eens met het verkrijgen van de status. Dit leverde zowel positieve als verbijsterde reacties op van Amsterdammers en dat heeft mede te maken met het feit dat het proces nauw op de voet gevolgd kan worden. Maar ook met het feit dat de bewoners hun 'luxe' woonlocatie aan het IJ hebben veiliggesteld via de benoeming tot beschermd stadsgezicht. Is hier sprake van misbruik van de monumentenstatus?

Waarderingskaarten als pijler van Erfgoedbeleid

Waarderingskaarten bestaan in Amsterdam sinds eind jaren 90. Met deze kaarten is eerst het erfgoed in de 20/40 gordel gewaardeerd, daarna het erfgoed van de 19e-eeuwse gordel en later ook dat van de

naoorlogse gebieden. De waarderingskaarten zijn te vinden op de website Mapsamsterdam.nl van de gemeente Amsterdam.

De kaarten maken de waardering inzichtelijk aan de hand van verschillende 'ordes'. Van basisorde naar orde 3 en 2 en naar de hoogste categorie, orde 1, wat de monumenten status betekent en op de kaart paars is gekleurd. De waarderingskaart is begonnen als welstandskaat, waarbij gold: hoe hoger de waardering, hoe scherper het welstandstoezicht.

De stippellijnen zijn stedenbouwkundige zones, want er wordt bij de waardering gekeken naar een combinatie van de waarde van de stedenbouwkundige zone en de waardering van de bebouwing.

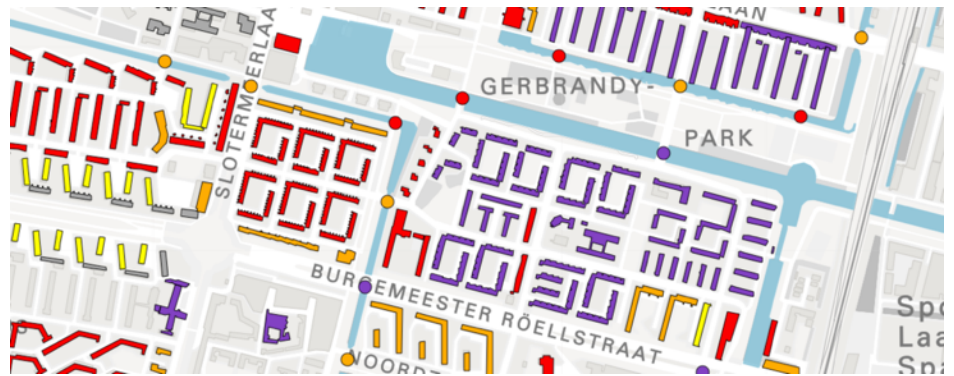
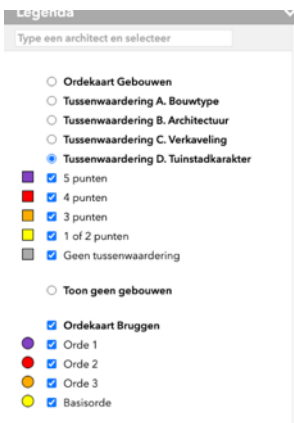
Op deze kaart is de waardering objectgericht, binnen een context van gesloten straatbeelden en blokken.

Bij naoorlogse wijken wordt anders gewaardeerd. Het is ook moeilijker, omdat het gaat om een meer open vorm van stedenbouw. Er is voor gekozen om de stedenbouw via de bebouwing te waarderen. Dat wil zeggen dat elk object niet alleen een orde heeft, maar ook tussenwaarderingen krijgt, die het bouwtype, de architectuur, de verkaveling en het tuinstadkarakter betreffen. De totale waardering is daarmee opgebouwd uit vier waarderingsniveaus, die niet per se hetzelfde hoeven te zijn.

Als een gebouw geclassificeerd wordt als orde 1, vraagt het om behoedzaamheid bij de transformatie; bij orde 3 kan makkelijker getransformeerd worden.

Architectuur

Tuinstadkarakter

Het doel van deze manier van waarderen is dat de samenhang behouden kan worden. De Waarderingskaarten zijn uitgangspunt bij gesprekken over behoud en/of verandering binnen transformatieprocessen. De kaarten zijn belangrijke hulpmiddelen om de waardering meer inzichtelijk te maken.

die in de jaren 70 en 80 tot stand gekomen is in samenspraak met bewoners door burgerparticipatie. Het tweede thema zijn de bedrijven- en kantoorterreinen en het derde thema betreft de uitbreidingswijken, zoals Holendrecht, Reigersbos, Nellestein.

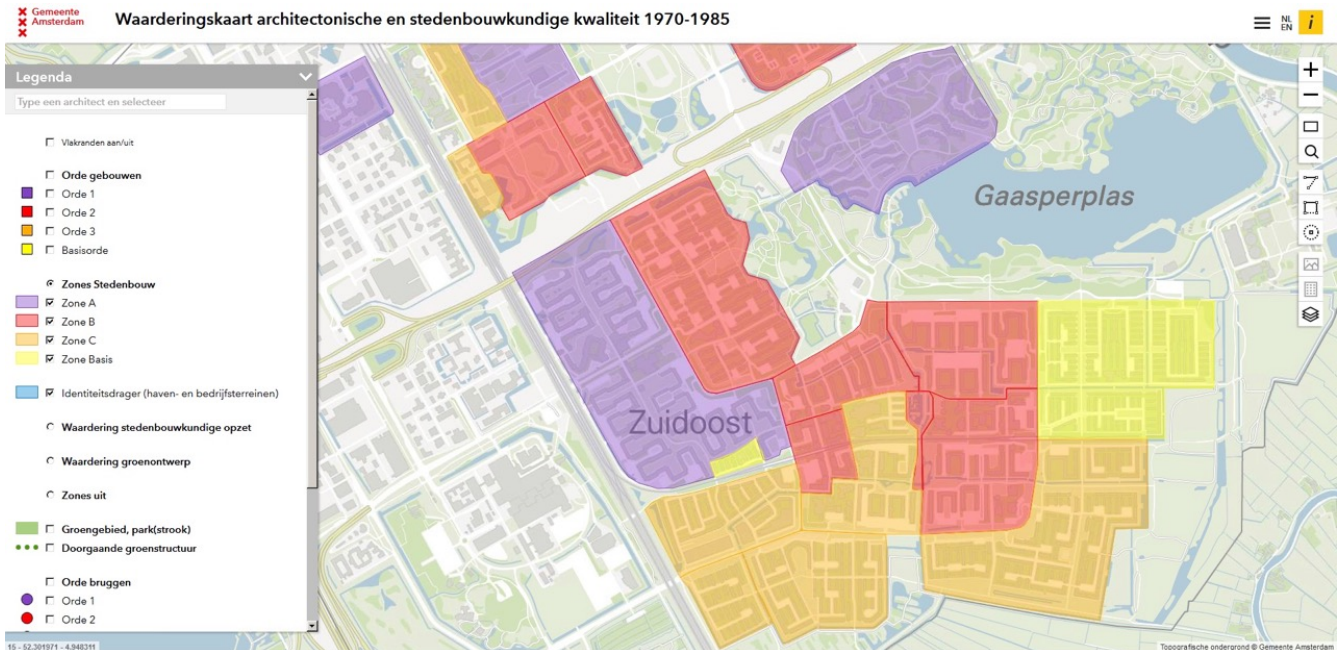
Waarderen van Post65 architectuur in Amsterdam

Binnen het beleid van de gemeente Amsterdam zijn drie thema's bepaald voor de waardering van Post65 erfgoed. Het eerste thema is de stadsvernieuwing,

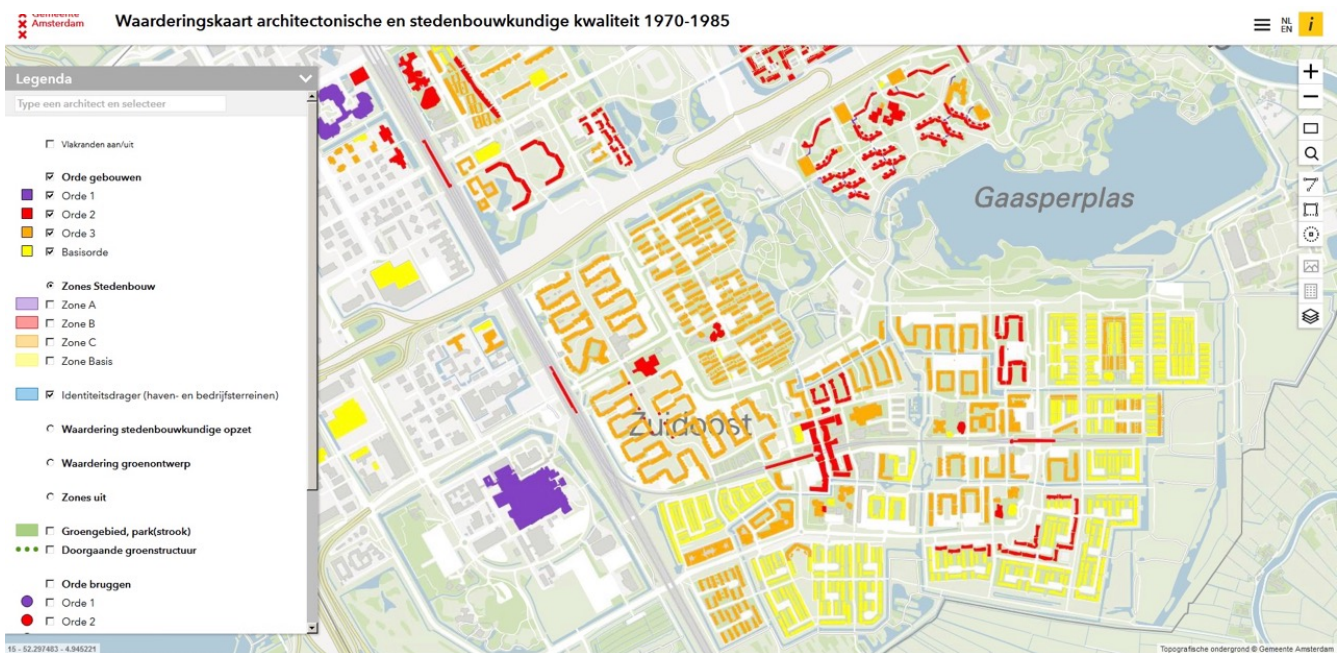

Waarderen van stadsvernieuwing

Stedenbouw nu losgekoppeld van architectuur en groen

Bij de 'Waarderingskaart architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit 1970 – 1985' is de ordening van bebouwing en stedenbouw uit elkaar gehaald. De objecten hebben een architectonische waardering en de stedenbouw wordt met vlekken gewaardeerd. Ook de groengebieden en bedrijventerreinen zijn gewaardeerd. Bij de bedrijventerreinen gaat het meestal niet om de architectuur, maar wel om de opzet en de identiteitsdragers. De kaarten geven naast de waardering ook informatie over ontwerpers en datering. De kaart is binnenkort te bekijken, maar er moet nog een inhaalslag gedaan

worden voor de binnenstad, omdat daar veel gebouwen uit de Post65 periode nog niet zijn gewaardeerd.

Vragen

■ ■ ■ Wie maakt de waarderingskaarten?

De afdeling Erfgoed van de gemeente Amsterdam maakt in opdracht van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit de kaarten. Marina Rozenbeek is de projectleider en nu is ook landschapsarchitect Ytje Feddes erbij betrokken, vanwege de grotere aandacht voor het groen.

■ Ga je in gesprek met bewoners bij het maken van de waarderingskaarten?

Nee, maar dat zou wel moeten, bijvoorbeeld bij de Nieuwmarkt zou dat geweldig zijn. In de Nieuwmarktbuurt kon je alleen maar werkzaam zijn als architect als je de goedkeuring van de bewoners had gekregen. Alles werd in overleg met de bewoners gedaan. Bij de waardering van de Nieuwmarktbuurt is gekozen voor een top-down benadering: de gemeente was leidend. Jouke stelt nu dat hij eigenlijk ook bij het waarderen de bewoners had moeten betrekken. Dat is niet gebeurd, misschien moet dat alsnog gedaan worden. Dan wordt de waardering een combinatie van 'onze' manier van waarderen met een meer sociale vorm van waardering. Herkennen mensen zich in de waarden die 'wij' ergens aan toekennen? Maar hier moet je ook mee oppassen, mensen kennen een andere waarde toe dan professionals dat doen. Jouke heeft dat wel in Driemond gedaan, door middel van het organiseren van erfgoedtafels. Dat is een andere waardering, die meer vanuit sociale thema's voortkomt. Veel kennis is lokaal aanwezig. Met het betrekken van de bewoners bij de waardering is belangrijk te beseffen dat de inhoud van de vragen en hoe je ze stelt bepalend zijn. Ook is het essentieel om de verwachtingen goed te managen.

Bettina van Santen, Gemeente Utrecht, afdeling erfgoed

De tweede spreker is Bettina van Santen van de gemeente Utrecht van de afdeling erfgoed. Bettina is architectuurhistoricus en al heel lang betrokken bij het erfgoed van Utrecht. Ze heeft gewerkt aan de waardering van het erfgoed vanaf de 19e-eeuw tot nu.

Bettina vertelt dat er nog geen specifiek beleid voor Post65 architectuur is ontwikkeld in Utrecht. Volgens haar zal er op een andere manier mee om moeten worden gegaan dan bij de eerdere periodes. Het erfgoedbeleid in Utrecht met betrekking tot de wederopbouwperiode is ook op een andere manier verlopen, omdat het erfgoed uit die periode ook over grotere complexen gaat.

De afdeling Erfgoed heeft de opdracht om het erfgoed van de periode van 1970 tot 2008 in kaart te brengen. Er is gekozen voor het opbreken in twee periodes namelijk 1970 – 1990 en periode 1990 – 2008. In 1990 was de stadsvernieuwingsperiode voorbij en de VINEX diende zich aan en dit vormde volgens Bettina een kantelpunt. Hetzelfde geldt voor 2008 toen de economische crisis begon.

Het kan zijn dat door deze breuk rond 1990 een andere waardering zal worden toegepast voor de twee periodes, maar dat is nog niet bekend. Het opzetten van het beleid is nog work in progress.

Om inzicht te krijgen in de oogst van het erfgoed uit deze periode heeft de gemeente een brede inventarisatie gedaan. Er is een groslijst samengesteld van panden en complexen die om diverse redenen kenmerkend zijn. Binnen de periode van 1970 tot 1990 zijn ruim 60 complexen en buurten geïnventariseerd die vallen onder de stadsvernieuwing (transformaties) en ruim 100 gebouwen en gebouwencomplexen en twee wijken die onder nieuwbouw worden geschaard. Uit de periode 1990– 2008 zijn ruim 100 gebouwen en gebouwencomplexen op de lijst gezet en twee wijken, inclusief een klein stukje VINEX.

1970-1990

De stadsvernieuwing heeft in Utrecht een hele grote rol gespeeld met veel sloop en saneringsplannen

Nieuwbouw 1970-1990

voor grote projecten in de stad. Een voorbeeld is de 19de-eeuwse gordel die in deze periode aangeheeld is met veel nieuwe gebouwen. En daarnaast is er een enorme verscheidenheid aan nieuwbouwprojecten uit deze periode in kaart gebracht, die uiteenlopen van Brutalisme tot Structuralisme. Uit deze periode stammen veel grote gebouwen, zoals de Universiteitsgebouwen.

Bettina licht vervolgens toe hoe deze inventarisatie is verlopen. Om kennis, inzicht en draagvlak te creëren is een Klankbordgroep samengesteld met o.a. betrokkenen die actief geweest zijn in de stadsvernieuwingsperiode en architectuurhistorici. Er zijn en worden bijeenkomsten georganiseerd met de oud-stadsvernieuwers en architecten, die niet alleen hun ervaringen delen uit die tijd, maar ook vertellen over hoe ze er achteraf op terugkijken en hun mening geven over de waarde van de stadsvernieuwing voor de hedendaagse praktijk. Om het draagvlak verder te vergroten is het belangrijk om niet alleen het (Utrechtse) publiek bij het proces te betrekken, maar ook professionele collega's, zodat met hen het beleid verder gebracht kan worden. Ook de historische verenigingen zijn bij het inventarisatieproces betrokken.

Voor het creëren van draagvlak wordt ook de media ingezet. Met journalist Arjan de Boer van De Utrechtse Internet Courant is afgesproken om een reeks artikelen te maken over 'nieuwe monumenten'. Elke twee weken verscheen er een artikel en door zowel de positieve als negatieve reacties ging

Webinar in Leidse Rijn over de VINEX-wijk

deze periode voor meer mensen leven. Er zijn ook nieuwe middelen van communicatie ingezet voor het creëren van draagvlak, zoals bijvoorbeeld een webinar in Leidse Rijn over de VINEX-wijk.

Aanhaken op actuele zaken

Het beleid is zoals gezegd nog niet uitgekristalliseerd en er zijn ook nog geen monumenten aangewezen maar er zal zoveel mogelijk aangehaakt worden op wat er speelt in de stad. Zoals een debat in de wijk Lunetten over de verbouwing, misschien wel sloop, van het cultureel centrum de Musketon.

Ook wordt aangehaakt bij de omgevingsvisie van Lunetten die samen met bewoners wordt gemaakt. Tijdens de bijeenkomsten die hiervoor zijn georganiseerd komt aan de orde wat de bewoners waardevol vinden. Er blijkt in Lunetten een verschil te zijn tussen de focus van bewoners en professionals. Professionals richten zich bijvoorbeeld op bijzondere

Beleid - aanhaken

typologieën, zoals een bepaald woningtype of een schoolgebouw, terwijl dat bij de bewoners (natuurlijk) veel minder aan bod komt. Bettina is van mening dat in de waardering niet alleen de wensen van de bewoners aan bod moeten komen, maar ook die van de experts.

Aanhaken op bestaande ontwikkelingen heeft eveneens plaatsgevonden bij de omgevingsvisie van de Uithof, waaraan de afdeling Erfgoed mocht bijdragen met de cultuurhistorische waardering voor de periode tot en met 2008.

Binnen de inventarisatie van gebouwen, complexen, structuren en wijken moet ook heel klassiek een aantal objecten of structuren als gemeentelijke monumenten aangewezen worden. De manier waarop dat moet gebeuren staat nog niet vast. Hiervoor worden gesprekken gevoerd met veel partijen, waaronder ook raadsleden met erfgoed in hun portefeuille. Met hen wordt gesproken over de wijze van waardering: op welke schaal, bijvoorbeeld op gebouwniveau of wijk of alleen de contouren? Het gaat om de vraag wat beschermingswaardig en behoudenswaardig is.

Federatie Grote Monumentengemeenten Post '65
Bettina vertelt tenslotte dat binnen de Federatie Grote Monumentengemeenten ongeveer 2,5 jaar

geleden de Werkgroep FGM Post '65 is gestart, die vaak op locatie bijeenkomt. Naast ongeveer 14 gemeenten zijn het Oversticht en de Rijksdienst Cultureel Erfgoed onderdeel van de werkgroep. Er vindt kennisuitwisseling plaats en er wordt gesproken over onderwerpen als criteria, draagvlak en samenwerking met bewoners, aanwijs- en beschermingsbeleid en het landelijke beleid. Er komen ook een aantal thema's aan de orde zoals verduurzaming, groen en blauw, transformaties, bedrijventerreinen en inclusiviteit (Post65 is de periode waarin gastarbeiders arriveerden, dus hoe ga je om met migratie).

Vragen

- Hebben de vele gesprekken die zijn gevoerd al effect gehad?

De gesprekken met de betrokkenen van het eerste uur hebben veel nieuwe inzichten opgeleverd.

- Kun je iets zeggen over wat als eerste aangewezen gaat worden?

Er zijn al twee panden aangewezen: een woonhuis van Mart van Schijndel en een winkelpui. We weten nog niet hoe we de waardering en de aanwijzing exact willen doen. Misschien is het goed om tijd in te bouwen in het waarderen. Dat betekent dat er eerst een paar monumenten aangewezen kunnen worden

en dan even openlaten wat er in de toekomst aange-
wezen wordt. Dit is vergelijkbaar met hoe het pro-
ces bij de waardering van de Wederopbouwperiode
is gegaan. Daar is ook veel gepraat, maar door een
icoon zoals het Groothandelsgebouw tot boegbeeld
te maken is er eerst draagvlak gecreëerd. Dat be-
tekent dat er niet alleen aangewezen moet worden,
maar dat er vooral veel ruchtbaarheid aan gegeven
moet worden.

Jan-Derk Koudijs, Gemeente Rotterdam, Bureau Monumenten

De derde spreker is architect en monumentenadvi-
seur Jan-Derk Koudijs van Bureau Monumenten van
de gemeente Rotterdam.

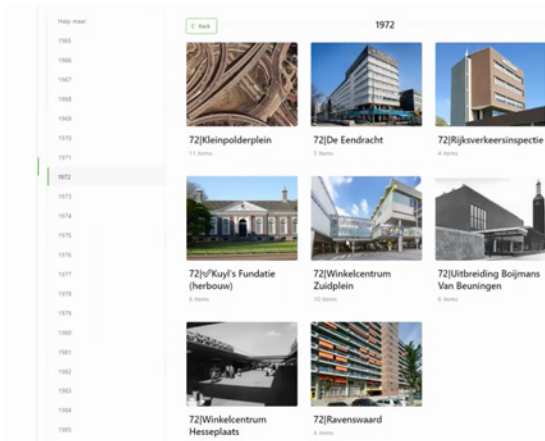
Binnen de gemeente Rotterdam is het erfgoed van de
Post65 periode nog niet bij iemand belegd. Jan Derk
is daarom zelf begonnen met het opzetten van een
inventarisatie. Hij is gestart met het in kaart bren-
gen van het erfgoed via een website van Wakelet,
waarbij het mogelijk is te sorteren op verschillende
data zoals jaartal en de staat waarin het object zich
bevindt (gesloopt, behouden, herbestemd). Er staan
nu 250 panden op de website en er zijn 350 objec-
ten in beeld, van waarschijnlijk een totaal van 500.
De foto's van de objecten komen uit bronnen op
internet. Jan-Derk is van mening dat Wakelet goede
mogelijkheden biedt tot rangorde en indeling.

Post65 monumenten in Rotterdam

Van het Post65 erfgoed in Rotterdam is een groot
aantal objecten al beschermd, zoals bijvoorbeeld de
kubuswoningen van Piet Blom. In Wakelet zijn veel
bedreigde panden opgenomen waarvoor nieuwe
plannen zijn, evenals reeds gesloopte en herbestem-
de objecten.

Veel van de objecten vertegenwoordigen verschil-
lende vormen en typen van het Structuralisme en
Brutalisme. Binnen de website zijn ze te groeperen
en daaruit blijkt onder andere het grote aantal be-
jaardenflats en verzorgingstehuizen.

Alle mogelijke monumenten zijn op een kaart te
zien, waaronder ook herbouwde en verplaatste
gebouwen. Het is een open source datasysteem,
waarbij iedereen een bijdrage kan leveren. De men-
sen kunnen zelf panden aandragen, ook als ze geen
account hebben. Als back-up van het systeem wordt
een Exceldocument met alle informatie aangemaakt.
Tevens biedt de website een tijdlijn waarop de lokale
politieke context wordt weergegeven. Ook worden
alle studies naar Post65 erfgoed, die op landelijk
niveau zijn verschenen, hier verzameld.

www.wakelet.com/@post65010

81|✖ PTT Kopgebouw

76|Hofpoort (Shellgebouw II)

81|☑ Noordmolenwerf

Plan van Aanpak (concept)

Jan Derk geeft vervolgens inzicht in een plan van aanpak dat nog niet aangenomen is. In de eerste voorbereidende fase die vanaf 2018 tot nu plaatsvindt wordt gewerkt aan de inventarisatie, tijdlijn en het verhaal van Rotterdam op www.wakelet.com/@post65010. Het voornemen is dat een Projectgroep binnen het gemeentelijke Bureau Monumenten geformeerd wordt, die zal aansluiten op bestaande initiatieven zoals de Werkgroep Post65 van de Federatie Grote Monumentengemeenten. In de tweede fase van 2021 tot en met 2022 zal gewerkt worden aan het verkrijgen van een budget voor het beleid en zal de inventarisatie verder worden verrijkt en aangevuld.

Tijdens fase 3 (2022) zal de selectie plaatsvinden met een klankbordgroep van 25 deskundigen die hun oordeel zullen geven over de selectie. Vervolgens zullen een conceptlijst en verhaallijnen worden samengesteld, waarvan een publicatie wordt gemaakt. Fase 4 (2023) is de fase van het Stadsgesprek, waarin aan de stad (bewoners en andere stakeholders) een reactie op de selectie zal worden gevraagd. Deze reacties zullen aan de klankbordgroep worden voorgelegd, die vervolgens een definitieve selectie maakt. Deze selectie gaat naar de welstand en na 5 jaar zal er geëvalueerd worden.

Vragen en reacties

■ *Op de website staan ook bedreigde panden, hoe wordt daarop gereageerd door bijvoorbeeld de politiek en collega's van andere diensten?*

Het platform is nog niet zo bekend en er is nog geen actieve aandacht voor geweest. Jan-Derk geeft aan niet bang te zijn voor negatieve reacties. De informatie die op de website staat is niet geheim en is vaak al breed gedeeld in de pers. Opmerkelijk is wel dat Bond Heemschut in Rotterdam nog niet zo actief is.

De verhaallijnen lijken een goed instrument om binnen een inventarisatie te gebruiken. Met de categorieën, de verhalen van de stad en de planologische context kunnen misschien thema's worden gesignaleerd die bijdragen aan de waardering en selectiemethodes. Het verhaal van de jaren 70 in Rotterdam heeft veel facetten, maar is niet ingewikkelder dan het verhaal van andere steden zoals Utrecht en Den Haag.

In Rotterdam is het devies Sloop Tenzij, en dus is het van belang om wat meer haast te maken.

Het stappenplan ziet er ingewikkeld uit, waarom is voor deze opzet gekozen? Waarom niet gewoon een onderzoek opzetten om 'het Rotterdamse verhaal' te verkennen en vervolgens op te schrijven? Het net zo wijd uitgooien lijkt zo onnodig. Misschien is het beter om de inventarisatie in een sneltreinvaart parallel te laten lopen aan de brede democratische boemeltrein. Rotterdam loopt achter op andere steden, dus een goede en slagvaardige strategie om draagvlak te creëren is nodig: wijs eerst 20 gebouwen aan als boegbeeld die onomstotelijk van belang zijn om daarmee veel draagvlak te creëren. In de slipstream komt de rest er dan achter aan.

Margriet Panman, Gemeente Zoetermeer, adviseur erfgoed en architectuur

De vierde en laatste spreker is architectuurhistoricus Margriet Panman, adviseur erfgoed en architectuur van de gemeente Zoetermeer. Ze heeft eerder gewerkt in de gemeenten Delft en Groningen.

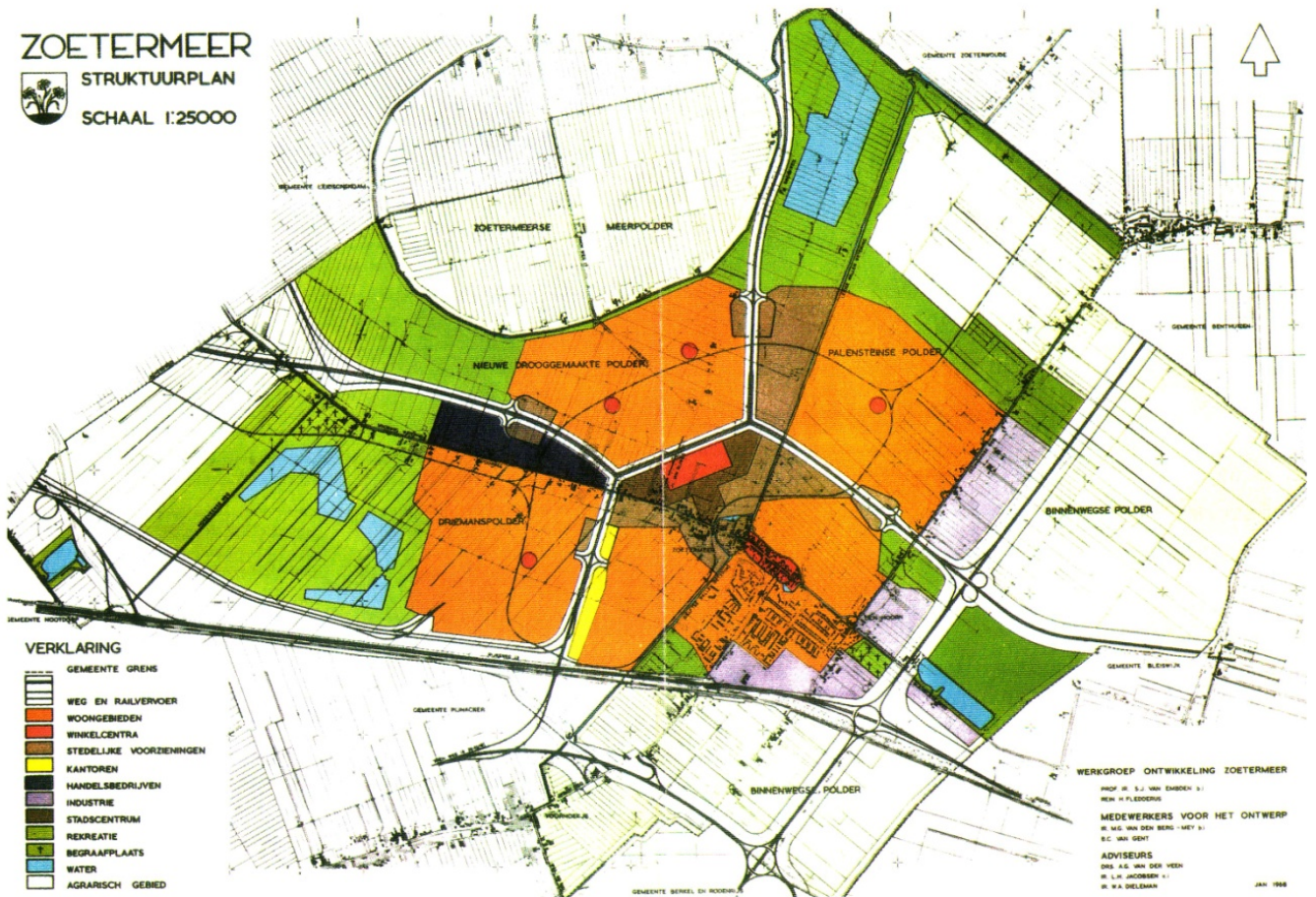
Margriet licht toe dat in Zoetermeer het erfgoedbeleid heel anders is gestart dan in de steden die al een erfgoedbeleid hadden met betrekking tot eerdere perioden zoals de 19de eeuw of de wederopbouwperiode, zoals Amsterdam en Utrecht. Er was nog geen erfgoedbeleid in Zoetermeer, maar naar aanleiding van een motie in de gemeenteraad is nu in een sneltreinvaart een inventarisatie van het erfgoed van de Groeikernperiode van start gegaan.

Het naoorlogs erfgoed van Zoetermeer betreft de periode 1945 – 1990. Voordat het besluit werd genomen binnen de gemeente om de inventarisatie te starten, was er al een aantal initiatieven die zich bezighield met het Post65 erfgoed. Door De Schatbewaarders met o.a. Willem Hermans, die als ontwerper bij de groeikern Zoetermeer betrokken was, het Historisch Genootschap en Architectuurpunt zijn inventarisaties gedaan. Er wordt heel direct samengewerkt met deze organisaties.

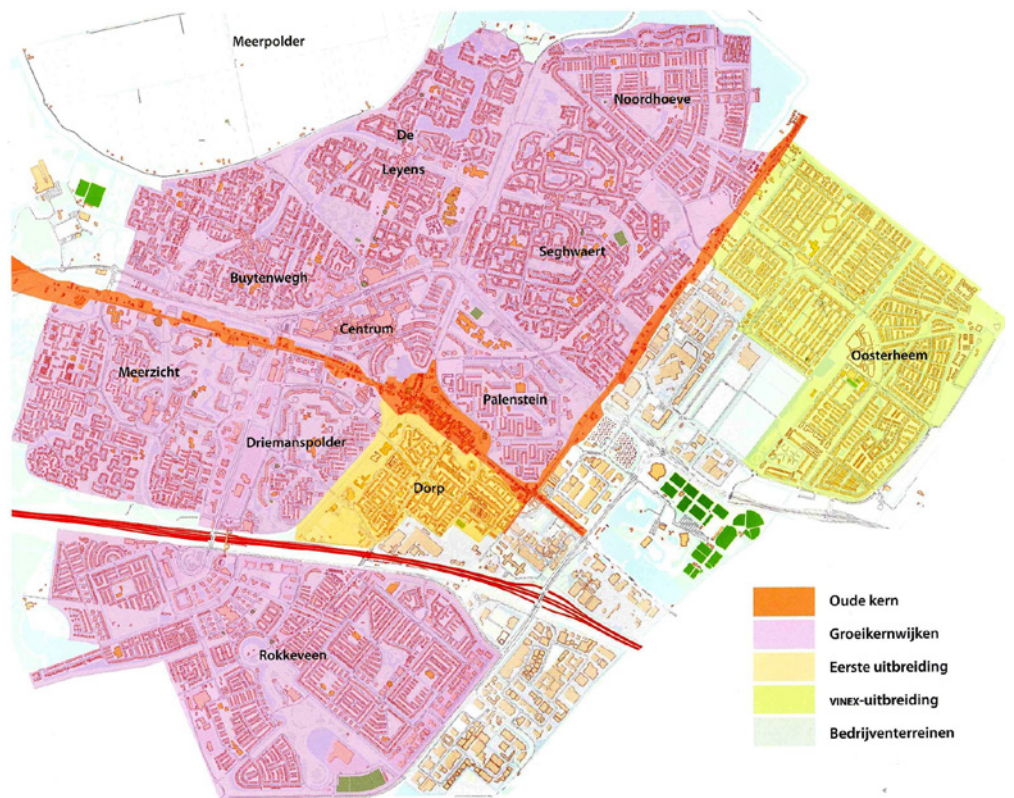
Opzet van het inventarisatie project

Aanleiding en doel van de inventarisatie is het in kaart brengen van de stedenbouw en architectuur in Zoetermeer om de stad als staalkaart van de Nederlandse stedenbouw en architectuur in deze periode neer te zetten. Het gaat in de inventarisatie om de periode 1945 – 1990, inclusief de wederopbouwperiode. Er wordt in een opzet van drie lagen gewerkt: het niveau van de stad ('Het verhaal van de stad'), het niveau van de wijk ('de wijkbiografie') en de inventarisatie van gebouwen en objecten. De reden voor de inventarisatie was dat het rapport De Gave Stad uit 2000 achterhaald was en een update nodig had. Binnen de inventarisatie wordt verder uitgegaan van een ruime opvatting van erfgoed. Dat willen zeggen niet alleen individuele panden, maak ook structuren, groen en waterwegen. Ook roerende zaken zoals de stadsmaquette krijgen aandacht. Een belangrijk aspect van

ZOETERMEER
STRUKTUURPLAN
 SCHAAL 1:25000

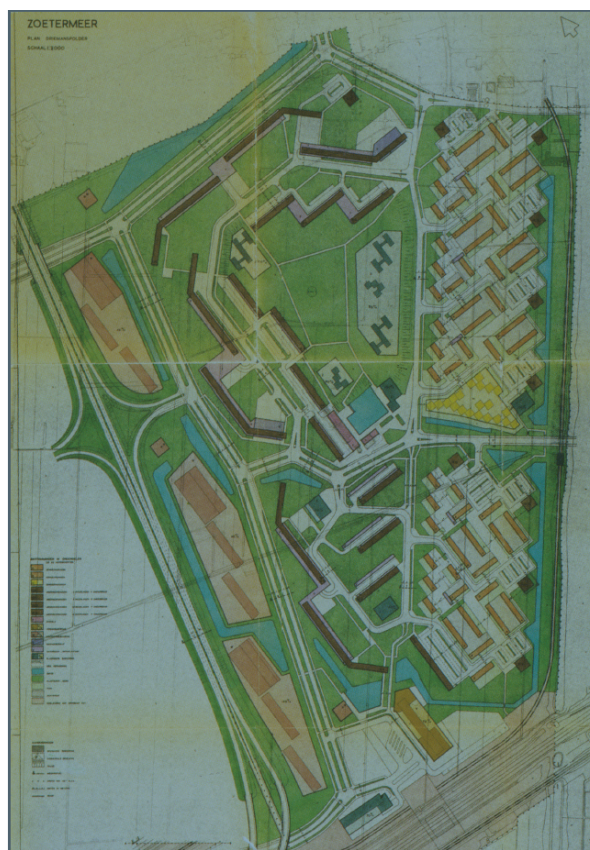
Structuurplan 1968

Zoetermeer nu

Driemanspolder

Zoetermeer is een erfenis uit de groeikernperiode is het concept Samenspraak, waarin burgerparticipatie centraal wordt gezet.

Na 1962 groeide Zoetermeer explosief van 2.000 naar 100.000 inwoners. In het Structuurplan uit 1968 is de structuur van Zoetermeer, die tot op de vandaag bewaard is gebleven, goed te zien. De hoofdwegen over de oude linten, de oude dorpskern in het rood, in oranje de vier wijken (kwadranten) en de groenstructuren rondom de wijken inclusief Meerpolder.

De kaart van het Zoetermeer van nu toont de oude kern met linten, de groeikernwijken en de eerste uitbreiding van het dorp in de pre-65 fase. Deze opbouw van de stad, waar ook de VINEX-uitbreiding en bedrijventerreinen bijhoren, is bepalend voor het onderzoek.

De inventarisatie wordt begeleid door twee begeleidingscommissies. In de externe commissie zitten o.a. de Schatbewaarders, het Architectuurpunt en Peter Boelhouwer. De interne commissie heeft vooral tot doel om collega's binnen de gemeente mee te krijgen. Hierin zitten onder andere Jan Roelofs (de stadsbouwmeester), vertegenwoordigers van de

welstand en collega's.

De inventarisatie wordt uitgevoerd door een externe partij, bureau Flexus uit Rotterdam.

1. Verhaal van de stad

Het Verhaal van de stad is de kapstok voor de andere twee lagen van het inventarisatieproject en vertelt wat Zoetermeer bijzonder maakt en waarin Zoetermeer zich onderscheidt van de andere Groeikernen.

De grootste lijnen voor de periode 1945 – 1990:

- Zoetermeer is een zelfstandige stad, geen overloopkern, geen uitbreidingswijk van Den Haag.
- Een staalkaart aan typologieën uit de verschillende perioden is goed te zien.
- Er zijn veel experimenten uitgevoerd die tot voorbeeld kunnen zijn.
- De H-structuur is bepalend.
- De Randstadrail is een vervoersstructuur die nog steeds functioneert.

Het Verhaal van de stad zal aansluiten op de omgevingsvisie, die nog in de maak is.

2. Wijkbiografie

Elke wijk krijgt een biografie, waarin de geschiedenis en de totstandkoming van de wijk beschreven wordt, inclusief de ruimtelijke opbouw en waardevolle architectuurgebieden en structuren. Per wijk komt er een waardenkaart, waarbij eerst op wijkniveau vastgesteld wordt wat de belangrijkste waarden zijn. Door de wijkbiografieën komen de verschillende fasen van de Groeikern aan de orde. Een kaart met legenda laat zien welke delen van de wijk bij welke periode horen. Ook worden de transformaties en fricties (storende gebouwen of structuren) opgenomen.

Voorbeelden zijn:

- Palenstein: Pre-groeikern met veel hoogbouw
- Driemanspolder: Eerste fase van de Groeikern met hoogbouw en stempels
- Segwaert: De culminatie van de groeikern met laagbouw en structuralisme. Het woonerf beleeft zijn hoogtepunt. Oude structuren worden binnen het stedenbouwkundige ontwerp gerespecteerd.
- Rokkeveen: Post-groeikern, waarvan het oostelijk deel van voor 1990 is en het westelijk deel met het Floriade terrein van na 1990.

Het Stadshart wordt ook in de inventarisatie meegenomen met een maquette, die uniek is in Nederland en zowel de 'onderwereld' met maaiveld als de bovenlaag met stadshart zichtbaar maakt.

Na voltooiing van de VINEX-wijken is Zoetermeer een volwassen stad geworden, waar steeds meer inbreiding moet gaan plaatvinden. Het groen is recent een belangrijk thema geworden in de Groeikernen. De omgang hiermee is nu een belangrijke vraag zowel op buurt-, wijk- en stadsniveau als op regionaal niveau.

3. Inventarisatie

Binnen de inventarisatie worden objecten, complexen, gebieden (soms een wijk, soms een buurt) en structuren onderscheiden. Eerst wordt er per wijk geïnventariseerd en daarna per categorie. Hiervoor wordt de MIP/MSP methode gebruikt met de bijbehorende criteria. Honderden objecten zijn opgenomen in de inventarisatie met als grootste categorie de woningbouw.

De categorieën zijn hoogbouw, middenbouw, laagbouw, kerken, vrijstaand (weinig), scholen, kantoren, bedrijfspanden, utilitair en overig waaronder de Olympushal en een uitvaartcentrum.

Het kost moeite om grip op de laagbouw, die veelal in particulier bezit is, te krijgen en hoe deze te beschermen. Dat zal waarschijnlijk op buurtniveau gaan plaatsvinden. Veel experimenten en verschillende vormen van woondekken zijn in Zoetermeer te vinden.

Waardering en bescherming

Margriet legt uit dat nog niet vaststaat hoe de waardering van het erfgoed precies zal gaan verlopen, maar wél dat voor de waardering de gebruikelijke RCE-criteria zullen worden gebruikt.

Wat betreft de selectie: de voorselecties zijn volop aan de gang met betrokkenheid van de stad via de begeleidingscommissie en gesprekken met de bewoners en ondernemers van de stad.

Omdat er weinig ervaring met erfgoed aanwezig is binnen Zoetermeer blijkt het lastig om het lokale bestuur mee te krijgen. Voor het vergroten van het draagvlak zullen binnenkort gesprekken worden georganiseerd met de eigenaren van de woningen, dat wil zeggen met de woningcorporaties en de vve's.

In eerste instantie zal de bescherming op de traditionele manier via het beschermd stadsgezicht geregeld gaan worden, maar door de nieuwe Omgevingswet zullen er meer vrijheden ontstaan en Margriet vraagt zich af hoe dat van invloed zal zijn op het Post65 erfgoed. Om dit te onderzoeken wordt het pilotproject 'Omgevingsplan Cultuurhistorie' gestart om uit te zoeken wat een geschikte manier is om bijvoorbeeld met de structuur en architectuur van het Pleintjesplan om te gaan.

Vragen, reacties:

■ *In het kader van de transformatie van de wijk Meerzicht is door INTI een New Town Lab georganiseerd waaruit o.a. is gebleken dat bij het Pleintjesplan de stedenbouwkundige structuur van waarde is, maar de architectuur niet bijzonder genoeg is om te beschermen. Daar is dus ruimte om te transformeren. Bouwt het pilotproject Omgevingsplan Cultuurhistorie hierop voort?*

Het Omgevingsplan is de opvolger van het bestemmingsplan. Met de pilot gaan we kijken welke vormen van bescherming er zijn en op welke manier bescherming moet plaatsvinden. De pilot is nog niet afgerond. Het New Town Lab heeft goed geholpen om inzichten te vergroten en de vraag te stellen of er inderdaad wel gesloopt zou moeten worden.

■ *Wat zijn de plannen voor de scholen in Zoetermeer? Op een congres is ooit gezegd dat alle scholen gesloopt worden, klopt dat?*

De typische scholen wil men behouden, en om dat te waarborgen heeft de scholenspecialist van Zoetermeer zitting genomen in de begeleidingscommissie.

CONCLUSIES

De bijeenkomsten boden allerlei soorten informatie die kunnen helpen de agenda met betrekking tot het Post65 erfgoed in Nederland te stellen, het draagvlak te vergroten en mogelijk projecten te starten die nodig zijn om het waarderen en selecteren van de producten uit deze jongste erfgoedperiode.

De tijd dringt, want door de druk op de woningmarkt wordt ruimte gezocht, ook in de Groeikernen. Dit kan ten koste gaan van objecten, complexen en structuren, die gesloopt of verstoord worden en achteraf misschien heel waardevol blijken te zijn. De kennis over het Post65 erfgoed moet vergroot en onderling uitgewisseld worden, zodat de Groeikernen bij hun eigen transformatie en verstedelijkingsopgaven gebruik kunnen maken van de experimenten en inzichten die in de Post65 periode zijn ontwikkeld. Daarnaast moet de erfgoedkennis in gemeentelijk beleid omgezet worden.

De eerste bijeenkomst waarin Lidwine Spormans inzicht gaf in haar onderzoek naar de verschillende Post65-woningtypen, Wijnand Galema vertelde over de nieuwe Post65 Movement in Rotterdam en Anita Blom het beleid en de plannen van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed toelichtte, bracht ook een aantal lacunes aan het licht.

Zo ontbreekt er bijvoorbeeld onderzoek naar het opdrachtgeverschap, het beleid en de financiering van de volkshuisvesting en ruimtelijke ordening in de Post65 periode. Deze onderwerpen, die vooral gaan over de politieke en financiële context, zijn direct van invloed geweest op veranderingen in de architectuur en stedenbouw. Ook kwam ter sprake dat een vergelijkbaar overzicht als dat van Lidwine over de woningtypen, maar dan van de wijken en stedenbouwkundige structuren, meer inzicht zou kunnen brengen in de specifieke ruimtelijke kwaliteiten van de Groeikernen. Er is voorgesteld om dit met medewerking van de leden van de kring op te zetten. Door goede voorbeelden aan te dragen kunnen ze tegelijkertijd meer inzicht krijgen in het erfgoed van hun gemeenten. Daarbij werd overigens tevens duidelijk dat het noodzakelijk is om het bestaande en toekomstige onderzoek over het Post65 erfgoed te

verzamelen op een centraal punt en dit toegankelijk te maken.

De tweede bijeenkomst waarin Wilma Kempinga vertelde over de transformatiemogelijkheden van Post65 scholen, Marcel Barzilay inzicht gaf in het vervolgonderzoek met betrekking tot de experimentele Post65 projecten en Like Bijlsma uitlegde hoe het Planbureau voor de Leefomgeving onderzoek doet naar de waardering van het Post65 erfgoed door bewoners, leverde een aantal aanbevelingen op.

Zo werd duidelijk dat het belangrijk is om het onderwijsbeleid van de eigen gemeente te verkennen en de rekenmethodiek te gebruiken van Mevrouw Meijer, waarmee duidelijk wordt dat transformatie of renovatie vaak minder duur en duurzamer is dan sloop/nieuwbouw. In vervolg hierop werd gesteld dat het tevens goed is om te gaan onderzoeken wat het verduurzamingsbeleid is binnen de eigen gemeente.

Ook werd inzichtelijk dat burgerparticipatie voor het Post65 erfgoed belangrijk is en vooral hoe deze georganiseerd kan worden en in welk stadium van inventarisatie, waardering of selectie de bewoners het beste betrokken kunnen worden. Duidelijk werd dat de orale geschiedenis een grote rol kan spelen bij de waardering van de Post65 periode omdat veel betrokkenen, zowel stadvernieuwers als ontwerpers, nog in leven zijn.

De derde bijeenkomst, waarin Jouke van der Werf het Post65 beleid van Amsterdam toelichtte, Bettina van Santen dat van Utrecht, Jan Derk Koudijs over de stand van zaken in Rotterdam vertelde en Margriet Panman de Zoetermeerse inventarisatie uitlegde, liet vooral zien dat iedere gemeente het onderwerp op een eigen wijze benadert. Uitwisseling van ervaringen en kennis is niet alleen voor de Groeikernen maar ook voor de grote steden van belang. Er zijn veel vragen over de waardering en het selecteren van het Post65 erfgoed.

In de bijeenkomst kwam aan de orde hoe de grote steden het bestaande erfgoedbeleid inzetten of juist aanpassen ten behoeve van het beleid van Post65 erfgoed. Zo werd bijvoorbeeld de methode en het

gebruik van waarderingskaarten toegelicht, maar ook welke nieuwe thema's aan de orde moeten komen bij de Post65 periode, zoals stadsvernieuwing en burgerparticipatie.

Adviezen zijn gegeven om aan te haken op bestaand beleid en de mogelijkheden voor het draagvlak te vergroten zowel binnen de politiek als bij de bewoners. Mogelijkheden zijn o.a. het voeren van gesprekken met bewoners en (oude) betrokkenen en het organiseren van klankbordgroepen en begeleidingscommissies, waarin zowel mensen van binnen als buiten de gemeente zitting hebben. Een andere aanbeveling voor het creëren van draagvlak is te kijken naar het beleid van waarden en selecteren van de wederopbouwperiode. Toen zijn eerst iconische gebouwen en objecten aangewezen die onomstotelijk van belang zijn, om daarmee de waarde van dit erfgoed duidelijk te maken. In de slipstream kwam de aandacht voor de rest van de objecten er achteraan.

Tenslotte is er de bron van kennis van andere organisaties die zich met het Post65 erfgoed bezighouden, zoals de Bond Heemschut en lokale partijen zoals De Schatbewaarders en het Architectuurpunt in Zoetermeer.

Algemene opmerkingen

De bijeenkomsten worden door de deelnemers zeer interessant gevonden, maar we moeten er wel voor waken dat het niet uitsluitend een onderwerp van 'de specialisten' wordt. Het onderwerp Post65 erfgoed moet ook bij de bewoners gaan leven. Het idee van de 'Verhalen van de Stad' zoals dat in Zoetermeer wordt toegepast, wordt door Capelle ad IJssel (en de andere Groeikernen) gewaardeerd als instrument. Dit kan van belang zijn voor het creëren van draagvlak; eerst bij de bevolking en vervolgens bij de politiek, want een onderwerp moet uit de maatschappij komen voor het op de politieke agenda van de Groeikernen terecht komt.

De omslag die nu plaatsvindt van bestemmingsplan naar omgevingsplan is belangrijk. Het is essentieel om het beschermen en waarden van erfgoed in het omgevingsplan te regelen. Anders wordt het vogelvrij verklaard. Wat kan je kort en krachtig nu regelen binnen de gemeente? Welke instrumenten (zoals het omgevingsplan) zijn er in te zetten?

De RCE gaat in 2021 drie pilots doen met drie gemeenten waarin wordt onderzocht hoe de kwaliteit van Post65 erfgoed opgenomen kan worden in het omgevingsplan. De RCE is in gesprek met Zoetermeer en met de Provincie Drenthe. Als een van de Groeikernen de stap naar het omgevingsplan wil maken en daarin Post65 erfgoed wil meenemen, dan kan de gemeente zich aanmelden bij Anita Blom.

De bijeenkomsten hebben tot nu toe vooral aandacht besteed aan gebouwen en ensembles, maar het groen in de Groeikernen zou je kunnen benoemen als 'levend erfgoed'. Het groene karakter was essentieel in de oorspronkelijke stedenbouwkundige ontwerpen en bovendien zijn bewoners aan het groen gehecht. Groen ligt momenteel in de frontlinie van alle transformaties en dan gaat het juist om de combinatie van groen en bebouwing. Het onderzoek hiernaar is bovendien nodig i.v.m. de klimaatopgave. Historisch is het interessant dat de groene gebieden in de Groeikernen vaak als ecologische structuur waren bedacht. Ook toen als was het belang van een ecologische aanpak bekend; bijvoorbeeld bij Zoetermeer zaten de ecologen ook aan tafel.

Er zijn een aantal initiatieven die al aandacht besteden aan het groen in de Groeikernen:

- Stichting Groene Stad is o.a. bezig met het waarderen van populierenlanen als structuren. Dit speelt ook in Spijkenisse, daar gaat het overigens om platanenlanen.
- Bij de Federatie Grote Monumenten Gemeenten is ook een werkgroep Post65 Groen. Het is goed om verder onderzoek te doen, ook ten behoeve van de herinrichting van de bloemkoolwijken bijvoorbeeld.

Tenslotte wordt het onderwerp kunst en openbare ruimte in de Groeikernen aan de orde gesteld. Voor het faciliteren van het ontmoeten in de openbare ruimte werden ook kunstenaars betrokken bij het stedenbouwkundige plan en ontwerp voor de openbare ruimte. Samen met ontwerpers gingen de kunstenaars aan het werk. Dit onderwerp is belangrijk en we moeten dit op tijd in beeld te brengen voordat de kunstwerken bij transformaties verdwijnen. De Gemeente Utrecht heeft dit al opgepakt en gaat hier toe samenwerken met de afdeling Culturele Zaken.

Toekomstige onderwerpen

De deelnemers aan de kring noemen de volgende onderwerpen voor een nieuwe reeks bijeenkomsten van de Post65 Groeikernenkring:

- *Post65 Groen*

Wat is de waarde van de groenstructuren, zowel bekeken vanuit het oorspronkelijke concept als het tegenwoordige gebruik en de waardering ervoor? Hoe ga je om met noodzakelijke vervanging van bomen en verdichting van bebouwing?

- *Post65 Participatie en draagvlak*

Hoe creëer je draagvlak voor de erfgoed-strategieën, zowel bij de politiek als bij bewoners? Hoe organiseer je bewonersparticipatie? Hoe beïnvloedt gespikkeld bezit de waardering voor het erfgoed en de omgang met de eventuele monumentenstatus? Is het mogelijk draagvlak te creëren voor behoud stijl en vormgeving onder eigenaars van karakteristieke ensembles, ook zonder monumentale status? Hoe vergroten we bewustwording en behoud ruimtelijke kwaliteit?

- *Post65 Criteria voor waardering en selectie*

Is de 'traditionele' manier van erfgoedwaardering nog te gebruiken voor Post65 architectuur? Zijn er specifieke criteria nodig voor de waardering en selectie van het Post65 erfgoed? Welke processen zijn geschikt voor de waardering en selectie in de Groeikernen?

- *Post65 in het Omgevingsplan*

De regelgeving m.b.t. het behoud en beheer van cultureel erfgoed is sinds 2016 ondergebracht in de Erfgoedwet. Samen met de nieuwe Omgevingswet maakt de Erfgoedwet een integrale bescherming van ons cultureel erfgoed mogelijk. Hoe vertaalt zich dat in het Omgevingsplan? Welke cultuurhistorische waarden willen we behouden en welke regelgeving past daarbij?

- *Post65 en duurzaamheid van de woningvoorraad*

De noodzakelijke verduurzaming van de woningvoorraad is een enorme opgave maar biedt ook mogelijkheden voor een kwaliteitsverbetering. Welke ervaringen zijn er al opgedaan met de verduurzaming van Post65 woningen en hoe wordt daarbij omgegaan met de erfgoedwaarde?

COLOFON

Post65 Groeikernenkring Deelnemers

- Gemeente Alkmaar, Carolien Roozendaal
- Gemeente Almere, Ariadne Onclin
- Gemeente Capelle aan de IJssel, Tim de Bruijn, Roelant ten Kate
- Gemeente Purmerend, Martin Deinum, Marc Janssen
- Gemeente Nieuwegein, Vera Driessen, Edmee Sleijpen, Sanne Berlage
- Gemeente Zoetermeer, Saskia Dijkema, Margriet Panman, Jeroen Scholten

- International New Town Institute, Michelle Provoost, Simone Rots, JaapJan Berg, Brit Helderma

- Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Anita Blom

- Marcel Barzilay (spreker)
- Jeroen de Bok
- Like Bijlsma (spreker)
- Wijnand Galema (spreker)
- Joosje van Geest
- Wilma Kempinga (spreker)
- Jan Derk Koudijs (spreker)
- Bettina van Santen (spreker)
- Jeroen Schilt
- Jouke van der Werf (spreker)

De illustraties in dit verslag komen uit de presentaties van de sprekers.

De bijeenkomsten zijn mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van:

Gemeente Almere

gemeente **Capelle**
aan den IJssel

PURMEREND

Nieuwegein

**INTERNATIONAL
NEW TOWN INSTITUTE**

gemeente
Zoetermeer

WINTER- WANTONMAN NEW TOWN INSTITUTE

info@newtowninstitute.org

www.newtowninstitute.org